

SMEČNO V POZDNÍM STŘEDOVĚKU

POČÁTKY REZIDENČNÍHO MĚSTA BOŘITŮ Z MARTINIC

ROBERT ŠIMŮNEK

Obr. 1: Smečno (okres Kladno), zámek a kostel Nejsvětější Trojice. Pohled od jihozápadu (foto Z. Neustupný, 2012).

Opakovaně se ve středoevropské historiografii posledních let – a to pro období středověku i raného novověku – dočkala pozornosti problematika sociálního vzestupu a s ním nedílně spjatého spektra výrazových prostředků stavovsky adekvátní reprezentace. Jak dalece komparabilní základní stereotypy v tomto směru jsou, souborně ukazují publikace vzešlé ze specializovaných konferencí k dané problematice, stejně jako poměrně početná řada monografických studií, věnovaných jednotlivcům či rodům, případně sociálním okruhům. Zatímco téma sociální mobility v prostředí české pozdně středověké šlechty došlo pozornosti již v 70. letech a od té doby se stalo jedním z běžných úhlů pohledu na charakteristické rysy vývoje stavovské obce pohusitské a jagellonské doby, otázka nástrojů deklarace sociálního statutu zůstává stále poněkud na okraji.¹⁾ Významově se přitom jedná o spojitě nádoby – ve společnosti, v níž platné hierarchie musely být stále znovu a znovu vizualizovány (a tím potvrzovány), se již samotná ambice sociálního vzestupu neobešla bez veřejné prezentace stavovsky adekvátními formami osobní a rodové reprezentace.

Klíčová role při deklaraci připadá v daném směru architektuře. Sotva totiž bude sporu o tom, že symbolem „středověku“ je v očích dnešního člověka stejně monumentální katedrála, klášter v lesích, drobný románský kostelík, jako výstavný a „nedobytný“ hrad, anebo město sevřené

pásem hradeb s věžemi a branami, jehož panorama je pročleněno vertikálami věží (sakračních staveb, ale i radnic a tzv. městských věží). Ve všech těchto případech figuruje architektura v roli nositelky významu. Hovoříme-li o spektru výrazových prostředků stavovsky adekvátní reprezentace a souvislostech s deklarací sociálního statutu (event. sociálního vzestupu), připadá prvořadá role památkám hmotným a mezi nimi na prvním místě právě architektonickým – takový závěr zcela jednoznačně potvrzuje i přítomná případová studie věnovaná pozdně středověkému a raně novověkému Smečnu. Tematický záběr studia „sociálních dějin“ architektury, v jehož rámci se zde pohybujeme, je přitom značně široký: sahá od sociálních dějin venkovských komunit (s ohniskem v podobě farního kostela) až po symboliku hradu a zámku v myšlení středověké a raně novověké šlechty.²⁾ S nevelkým odstupem od založení šlechtických rezidenčních hradů se v jejich podhradích objevují zárodky pozdějších sídlišť městského typu, tedy rezidenčních měst a městeček. Šlechtický rezidenční hrad s vazbou na sídliště městského typu a naopak sídelní hrad bez této vazby představuje v českém prostředí 13.–15. století dvojí základní, paralelně se uplatňující model. Přitom je třeba zdůraznit, že přítomnost nebo naopak absence rezidenčního města v žádném případě nebyla automaticky indikátorem významu rezidenčního sídla a potažmo rodu, jemuž náleželo.

1) Otázka sociální mobility ve šlechtickém prostředí se opakovaně objevila v analýzách majetkových a mocenských poměrů v pohusitských Čechách: *Petráň* 1976 a *Šmahel* 1996, zvl. s. 54–95, a dále v rámci souhrnných pohledů na vývoj stavovství: *Pánek* 1982; *Šmahel* 1992; *Hlaváček* 2001, zde zvl. s. 162–166 (šíří spektra dané problematiky ilustruje i řada dalších studií v témže sborníku).

2) Aktuální stav studia problematiky zvané kostel a kostelní okrsek jako sociální prostor postihli *Šimůnek – Lavička* 2011, s. 143–239 (s evidencí literatury, především analytických studií). Kontexty, v nichž můžeme o hradu v českém prostředí hovořit jako o symbolu, se pokusil zmapovat *Šimůnek* 2010a.

Obr. 2: Smečno. Město a zámek na vedutě Jana Willenberga z roku 1602 (Knihovna Královské kanonie premonstrátů na Strahově, Praha, sign. DT I 30).

K rezidenčním městům a městečkům české šlechty (pozdního) středověku, tedy 14. až raného 16. století, obracíme v následujícím pozornost. Souborný pohled na rezidenční města české středověké šlechty nás nenechává na pochybách, že několik základních charakteristik a komponentů se objevovalo stále znovu, a tvořilo tak elementární model, který bychom mohli označit jako atributy rezidenčních měst. Konstitutivní komponenty vnímání středověkého města a jeho určující charakteristiky ve výstižné zkratce postihují proslulé a mnohokrát publikované veduty měst ze Schedelovy *Weltchronik* (1493). Hrad vizuálně ovládající město, předimenzované vertikály kostelních, radničních i dalších městských věží, mohutné městské opevnění s baštami a výstavnými branami, honosné kamenné domy – to jsou základní atributy „městskosti“, jak ji chápal pozdní středověk a jak byla vnímána v té době i u nás.³⁾ Od postižení základních konstitutivních elementů „urbanity“ není daleko k rekonstrukci maximalistické koncepce rezidenčního města a jeho atributů (rekonstruovanému ideálnímu modelu se praxe přirozeně přibližovala jen v ojedinělých případech – jedním z nich může být rezidenční Innsbruck v koncepci císaře Maxmiliána I.).⁴⁾ Z hlediska české šlechty model sice nedosažitelný, nikoli však nesrovnatelný – naopak, konstatovat můžeme řadu až nápadně analogických prvků. Není přitom nadsazené konstatování, že existovala obecná představa atributů rezidenčního města, a lišila se jen mírou pompy a snad i důsledností při realizaci. Rezidenční hrad – rezidenční město jako základní dvojice, ve druhém případě s hradbami, minimálně jedním kostelem, klášterem a zpravidla i špitálem se jako základní atributy evidentně uplatnily i v českém prostředí.⁵⁾

Charakteristické křivky vzestupu následovaného pádem anebo naopak kontinuitou v generacích potomků ilustruje část z dnes již poměrně rozsáhlého souboru biogra-

fií výrazných postav z prostředí vyšší i nižší šlechty.⁶⁾ Za východisko úvah nad problematikou deklarace sociálního vzestupu pokládám čtyři následující okruhy otázek:

1. V jakých dobových kontextech, prostředích a s použitím jakých prostředků bylo možné společenského vzestupu dosáhnout;
2. Jakými formami a prostředky se dotyční legitimizovali a prezentovali svůj nárok na změnu sociálního statutu;
3. Jak byli vnímáni ostatní společností, zvláště pak v okruhu osob, k němuž se sami hodlali přičlenit (jinými slovy jaká byla souvztažnost mezi osobním vzestupem jednotlivce a jeho sociálním statutem);
4. Jak vzestup jednotlivce ovlivnil společenský status jeho potomků a dědiců.

Cesta k jejich zodpovězení (nebo minimálně pokusu tohoto typu) vede přes cíleně v daném směru koncipované případové studie.⁷⁾ Základní významový rámec, v němž pozdně středověké a raně novověké (rezidenční) město můžeme vnímat jakožto odraz sociálního statutu i ambic jeho držitelů, byl shora naznačen. A představuje i východisko pro rekonstrukci vývoje pozdně středověkého Smečna – transformaci vsi s panským sídlem v pozdně středověké rezidenční město Bořitů z Martinic. Tento proces spadá zhruba do let 1450–1520 (s kontinuálním pokračováním v době předbělohorské, kdy se ovšem výraznější intenzitou stavebních aktivit vyznačuje pouze poslední čtvrtina 16. století).

SMEČNO DO ROKU 1600

Smečno je lokalitou starého založení – zřejmě 1. poloviny 13. století, přičemž nejstarší písemný doklad je k dispozici k roku 1252 (Kosmův doklad o lokalitě *Ztibeczne* u Libuší-

3) Odkázat tu lze na speciální studii Gerber 2007 a v širším záběru Jäschke 2007, s. 327–345.

4) Wiesflecker-Friedhuber 2005.

5) Pro období středověku není na dané téma dosud k dispozici syntéza – Vorel 2001 probírá tuto dobu jen okrajově a těžiště jeho práce leží v 16. století; základní atributy rezidenčních měst, jak je můžeme vnímat pro středověk, odvozujeme z případových studií na dané téma (z poslední doby především Šimůnek 2009, kde je širě pojednána problematika atributů „městskosti“ šlechtických rezidenčních měst, jak se pro český pozdní středověk jeví).

6) Některé jsou evidovány v rámci přehledu Šimůnek 2007, s. 18, a připojit lze alespoň dvě z poslední doby: Polách 2011; Papajík 2011 (v obou případech byl sociální vzestup založen na ziscích nejasného původu v průběhu husitských válek, následně transformovaných v lukrativní majetkové zástavy).

7) Navazuji zde na dřívější případové studie: Šimůnek 2010 (rezidenční hrad a město jako deklarace sociálního vzestupu Lorence Glace ze Starého Dvora, †1516); Lavička – Šimůnek 2008–2009, s. 108–116 (sociální vzestup Silvestera Pergera, †1530, a jeho deklarace v sakrální i profánní sféře); Šimůnek 2009 (gutštejnská deklarace sociálního statutu prostřednictvím „rezidenčních měst – zástupných symbolů“); Šimůnek 2012 (Vencelíkové a Smiškové z Vrchoviště cca 1490–1520).

na, někdy mylně vykládané na Smečno, má vztah ke Zbečnu). Už v nejstarších dokladech a navíc průběžně ve 13. i 14. století přichází Smečno jako predikát – což s velkou měrou pravděpodobnosti opravňuje k předpokladu, že již ve 13. století zde existovalo panské sídlo. Problematictější je to s úvahami nad počátky zdejšího kostela – písemnými prameny je doložen poměrně pozdě, až v polovině 14. století, přičemž ze souvislosti právě naznačených lze usuzovat, že jeho založení by mohlo být data staršího, snad až o celé století.⁸⁾

Majetková držba ve Smečnu byla od svých počátků značně roztržštěná, prameny porůznu dokumentují množství paralelně uplatňovaných vlastnických práv a je zřejmé, že ves byla zpravidla rozdělena na několik dílů. Taková situace panovala i ve druhém desetiletí 15. století, kdy jednotlivé díly během několika let cíleně do svých rukou převedl Markvart z Martinic (mezi 1416–1418). Martinicové se psali po vsi s kostelem a panským sídlem Martinice nedaleko Votic v jižní části středních Čech; nejstarší doklady existence rodu zachycujeme ve 13. století, přičemž rozsáhlé a stále poměrně slušně dochované martinické tvrziště náleží k nejlépe prozkoumaným lokalitám svého druhu u nás.⁹⁾

Smečno patří k našim nejmenším lokalitám, jejichž veduta se objevuje v proslulém tzv. Strahovském skicáři Jana Willenberga (datovaném 1602), a jež tak disponují vyobrazením starým více než 400 let (obr. 2).¹⁰⁾ A to vyobrazením do značné míry spolehlivým – jak je u Willenbergových pohledů ostatně obvyklé. Komplex Muncifaj – Smečno Willenberg zachytil od severu, tedy město na levé a kostel a v jeho sousedství zámek a hospodářský dvůr na pravé straně. (Na vedutě rozpoznáme určitou urbanistickou polaritu, již mezi zámeckým okrskem a městem pocítujeme podnes – ostatně po celá staletí ji umocňoval i fakt, že panskému sídlu zůstalo pojmenování Smečno, kdežto městské předpolí bylo roku 1510 přejmenováno na Muncifaj.) Lehce nadsazené proporce spolu s popisky naznačují, které budovy byly chápány jako nejdůležitější – v souladu s očekáváním je to (zleva) radnice, fara (děkanství), a pochopitelně farní kostel a zámek a navazující hospo-

Obr. 3: Smečno, město. Situace zámku a města na tzv. císařském otisku mapy stabilního katastru z roku 1840 (Český úřad zeměměřický a katastrální).

dářské provozy. Z běžných komponentů městských vedut, jež bývají zobrazovány v podobě předimenzovaných vertikál, zde chybějí městské brány, případně hradební věže (bašty). Jejich absence na vedutě je v daném případě rovna jejich absenci ve skutečnosti – přesnost, s níž Willenberg zachytil děkanství, kostel i zámek (tedy stavby dobře konfrontovatelné s pozdějším a do značné míry i dnešním stavem), nás nenechává na pochybách, že by hradební systém, pokud by existoval, sotva zůstal stranou jeho pozornosti. Naopak to, co na vedutě vidíme, odpovídá pouhým dřevěným plotům, jež uzavírají parcely navazující na zadní trakty domů, případně lehkým zdem, jimiž byly obehnané pozemky přiléhající k zámku a navazujícímu hospodářskému traktu. Nejstarší doklady o *zdech* či *hradbě* pocházejí ze třetí čtvrtiny 17. století (oba uvedené termíny v pramenech figurují), přičemž datem ante quem je rok 1654 s nejstaršími přímými doklady o bráně a fortně (v městském ročním účtu bez bližší specifikace), přičemž unikátní pramen představuje účet nákladů na výstavbu brány, a to evidentně Slánské. Není bohužel datován, ovšem jméno stavitele Jana Stochovského, přicházející v obou zmíněných účtech, naznačuje téměř s jistotou, že výstavba brány a přiléhajícího obecního domku (zřejmě mimo jiné k vybírání cla) spadá na počátek 50. let 17. století – do doby obnovy města po třicetileté válce. Slánská brána byla zbořena někdy v průběhu 40. let 19. století (uvádí se rok 1844, ale i datace o málo pozdější, krátce po roce 1849), a je tudíž ještě zachycena na mapě stabilního katastru z roku 1840 (obr. 3). Její „otisk“ v rozvrhu zástavby při spodním okraji smečenského náměstí je patrný podnes. Tradiční podání o dalších dvou branách – Kačické a Ledecké – je naproti tomu třeba přijímat poměrně kriticky. Měly být zbořeny ještě před branou Slánskou (na mapě stabilního katastru každopádně nefigurují), a z logiky věci se domnívám, že se mohlo jednat maximálně o jakési fortny/vjezdy opatřené vraty a na noc zavírané. Stavět „brány“ při cestách vedoucích z města do okolních vsí (již samo

8) Kompendia a soupisové práce (chronologicky): Heber 1847, s. 47–81; Sedláček 1891, s. 119–140; Velc 1904, s. 275–318; Podlaha 1913, s. 181–194; UPČ 3, s. 366–370; Kuča 2004, s. 733–739. Ostatní literatura (chronologicky): Miltner 1855; Hellich – Kandler – Mikovec 1860, s. 196–200; Kapper – Kandler 1865, s. 39–48; Rybicka 1882; Berger – Horáček – Zbořil 1953; Kuthan 2010, s. 187–189. Speciální literaturu vztahující se k městskému archivu srov. níže v pozn. 19; ke smečenskému panství pozn. 20.

9) Sedláček 1900; v souvislosti s Martinici se někdy mechanicky (pouze na základě názvu a bez znalosti vlastního textu) cituje i práce Sedláček 1895a (kde autor ukazuje, že moravští vladykové z Martinic s českým rodem téhož predikátu neměli nic společného).

10) Knihovna Královské kanonie premonstrátů na Strahově, sign. DT I 30.

Obr. 4: Smečno, město. Radnice a zástavba (pozdějšího) Slánského předměstí na vedutě Jana Willenberga z roku 1602, detail (viz obr. 2).

pojmenování bran po vsích a nikoli městech je tu výmluvné) by sotva bylo únosné již jen z hlediska městské pokladny. Pro tu měla smysl skutečně jen brána Slánská – a to zcela klíčový: dle účtu za léta 1676/1677 činily obecní příjmy něco přes 72 zlatých, z toho plných 58 zlatých představovalo clo ze soli. A také naopak: brána a obecní domek figurují i na straně výdajové, jelikož obojí bylo třeba průběžně udržovat. A mluví-li se vždy pouze o bráně bez jakékoli specifikace, je evidentní, že byla jen jediná.¹¹⁾

Kolem roku 1600 tedy Smečno ohrazeno nebylo, ač privilegium na výstavbu hradeb disponovalo již od roku 1515: což je o to překvapivější, že zvláště poslední čtvrtina 16. století byla jednoznačně dobou rozkvětu. Za vlády Jiřího Adama z Martinic a jeho ženy Elišky Bruntálské z Vrbna byl velkoryse přestavěn rezidenční zámek včetně hospodářského zázemí (pivovar ad. provozy), souběžně došlo k výrazné přestavbě a rozšíření kostela Nejsvětější Trojice, roku 1602 dosáhl Jaroslav Bořita povýšení fary na děkanství (dodnes dochovaná budova děkanství s charakteristickým dvojím štítem v průčelí je již na Willenbergově vedutě zachycena velmi přesně). Někdy v 16. století, snad také spíše na jeho sklonku, vznikla výstavná renesanční budova radnice – stávala samostatně na náměstí, mezi kostelem a (pozdější) Slánskou branou. O charakteru ostatní zástavby podává

11) Velc 1904, s. 276 (s nárysem a půdorysem Slánské brány). V obecním účtu za léta 1654/1655 figurují položky typu: „za 13 prken na vrata do brány“; „kovárů od díla kruhův k bráně, hřebův velkých i podlažních na podlahu na bránu“; „od udělání dveří k fortně“; „za dvě okna do obecního domku při bráně“ (Duras 1905, s. 34–35, účet za výstavbu brány a obecního domku s. 53–54; autor přehlédnul shodu jména stavitele, jež oba prameny datuje do téže doby, a v případě obecního účtu tedy nejde o výdaje k opravě stávající již dříve brány); obecní příjmy 1677 Duras 1905, s. 39; výdaje na bránu a domek v účtech z let 1677–1700 eviduje Duras 1905, s. 41–51, passim; roku 1672 se uvádí, že Ondřej Svoboda měl chalupu při zdech města (Duras 1900, s. 109); záznam z roku 1677, vyhotovený v rámci řešení sporu mezi sousedy, plasticky evokuje charakter „hradeb“: „... ta věc, o kterou oni spolu rozepři měli, jak při stavení tak také v hradbě a zahradách semotam z jednoho gruntu do druhého spletena byla...“; „stavení jest založené na gruntu, kudy hradba jíti má“ (Duras 1903, s. 32); ilustrativní je i záznam (1677) o povinnostech sousedů při údržbě zdi mezi grunty (tamtéž, s. 34–35). Jako typové – a současně i geograficky – velmi blízká analogie se tu jeví Kladno: zde bylo privilegium práva výstavby hradeb uděleno ještě o půl století později než ve Smečně, i zde vzniklo několik bran, odstraněných hluboko před polovinou 19. století, a také o charakteru zdejších hradeb víme velmi málo, a předpokládáme, že nepřekračovaly rovinu pouhých plotů či zdí v zadních částech parcel.

Willenbergova veduta výpověď spíše obecnou, resp. v detailu neověřitelnou – zaujme nás především fronta domů na (pozdější) Slánském předměstí táhnoucí se na východ od radnice jen po jedné straně komunikace (na vedutě zcela vlevo), do značné míry dispozičně unifikovaných, a jen v detailu se lišících typem průčelního štítu či výzdoby brány vedoucí do dvora.¹²⁾

Předbělohorské období za Jiřího Adama a posléze Jaroslava Bořitů z Martinic bylo do značné míry završením předcházející tradice. Její počátky sahají do doby kolem roku 1450, kdy Smečno vlastnil Bořita z Martinic a spolu se svou ženou Annou Dražickou z Kunvaldu si je zvolil za svou rezidenci. Martinicové na Smečně sídlili až do vymření rodu v mužské linii roku 1789 Františkem Karlem Bořitou z Martinic, a v dědické posloupnosti po přeslici (rod Clam-Martinic) až do vzniku Československé republiky.

DIPLOMAT BOŘITA Z MARTINIC

Ústřední postavou předkládané případové studie je Bořita z Martinic (†1478).¹³⁾ Nepatří k nejznámějším postavám poděbradské a rané jagellonské doby. Jeho kariéra je ovšem bezesporu pozoruhodná, a neméně i cílevědomost, s níž přistoupil k budování svého věčného pomníku: rezidenčního Smečna. Právě Bořita stál na počátku sociálního vzestupu rodu, jehož příslušníci se o několik generací později honosili hraběcím titulem.

Bořita z Martinic, syn výše zmiňovaného Markvarta z Martinic, vstupuje do zorného úhlu písemných pramenů od počátků vlády Ladislava Pohrobka. Zastihujeme jej v úřadu maršálka králova dvora (1453–1461) a později hofmistra královny (1463–1465), což samo o sobě naznačuje jeho úzké vazby ke dvorskému prostředí, resp. politickým špičkám království již na počátku 50. let. Hned roku 1454 vyslal král Ladislav Bořitu z Martinic na diplomatickou misi k francouzskému králi Karlovi VII. – což vedle důvěry ze strany panovníka dokládá i Bořitovu diplomatickou obratnost.¹⁴⁾ Kontinuita jeho úřadu i po Ladislavově smrti a nástupu Jiřího z Poděbrad není v případě zkušeného diplomata překvapivá (připomenout tu můžeme např. Bořitovu účast na chebských jednáních roku 1459), podobně jako skutečnost, že Bořita byl jedním z účastníků proslulé diplomatické mise po západoevropských panovnických dvorech, vedené Lvem z Rožmitálu (1465–1467). Účast na minimálně dvou prestižních diplomatických cestách současně svědčí o jeho autoritě formální a nepochybně i neformální.¹⁵⁾

12) K domům na předměstí před Slánskou branou se vztahuje řada záznamů v gruntovníci vedené od roku 1676 (SOKA Kladno, AM Smečno, i. č. 17), a to i retrospektivních od počátku 17. století – tedy doby Willenbergovy (Duras 1900, s. 109–114).

13) Bořitovo úmrtí spadá s největší pravděpodobností do roku 1478. Ještě na sklonku roku 1477 jsou dokumentovány jeho politické aktivity, naproti tomu koncem května 1479 byl již mrtev – uvádějí se jeho synové a dědici (AČ 3, s. 574, č. 774). Z uvedeného plyne i značná pravděpodobnost atribuce zlomku náhrobníku, datovaného 1478 a osazeného pod sanktuářem v sakristii smečenského farního kostela, právě Bořitovi.

14) Dokladem je žádost krále Ladislava o vydání glejtu pro Bořitu a jeho doprovod k francouzskému králi, adresovaná 28. 7. 1454 trevírskému arcibiskupovi (Palacký 1860, s. 84–85, č. 74). Širší rámec dobové diplomacie Urbánek 1940, s. XXIX–XXX.

15) Chebským jednáním (a následně dynastické svatbě) roku 1459 je věnován sborník Eger 1459; tamtéž i seznamy účastníků z jednotlivých

Bořitova součinnost s Jiřím z Poděbrad trvala i napříště – svědectvím je úřad hejtmána hradu v Mostě (jedním z výsledků zmíněných jednání v Chebu na jaře 1459 bylo navrácení odedávna exponovaného Mostu a dalších saských zástav v Podkrušnohoří k České koruně), jež Bořita zastával v nadmíru obtížných (pro českého krále) letech 1467–1471/1474. Věrnost králi-„kacíři“ osvědčil Bořita jak v dobách interdiktů, tak i opakovaně poté při organizaci vojenské hotovosti z řad manů mosteckého hradu.¹⁶⁾ Bořita byl aktivní až do konce svých dnů – roku 1473 se účastnil třístranných jednání česko-polsko-uherských v Opavě, okolo poloviny 70. let jej průběžně zastihujeme mezi přísedícími komorního soudu, a ještě roku 1477 v úřadu komorníka krále Vladislava Jagellonského. Dvojice listů z podzimu 1477 dokládá, jak dalece si král cenil Bořitových zkušeností vojenských i politických.¹⁷⁾

Obr. 5: Votivní obraz Marie Anny z Martinic z roku 1758, původně umístěný na zadní část oltáře v kapli smečenského zámku (Velc 1904, s. 287–288), dnes na levé stěně tamtéž. Jde o nejstarší, jakkoli v některých ohledech schematicky zachycení prostoru mezi kostelem a zámek (foto Z. Neustupný, 2012).

zemí: *Tresp 2011* (Bořita evidován na s. 432). O Bořitově účasti na misi vedené Lvem z Rožmitálu (1465–1467) svědčí jen letmá zmínka v cestopisu Šaska z Bírky, ovšem velmi pozoruhodná. Bořita byl totiž v Katalánsku zajat a bylo třeba zajistit jeho svobodu (blíže k tomu *Urbánek 1940*, s. XXIX–XXX); ačkoli je uváděn pouze jako Bořita, je nepochybné, že šlo o Bořitu z Martinic. Dokladem jsou ohlasy v dobové korespondenci. Někdy krátce po roce 1467 žádal mostecký hejtmán Bořitu Prokop z Rabštejna, aby se přičinil o navrácení věcí pobraných z majetku kostela sv. Jakuba Většího ve vsi Močidlec a připojil apel (odkazující na návštěvu svatojakubského poutního místa Santiago di Compostella): „V tom mimo spravedlnost Bohu a sv. Jakubu, od kteréhož ty mnoho cti máš i jemu ke cti hyšpanský štych nosíš, službu ukážeš, nebť ty věci od kostela jeho jsou“ (znění listu otisknul *Sedláček 1891*, s. 134). A Hilarius Litoměřický v téže době poukazuje na Bořitovy zahraniční zkušenosti slovy: „Projel si pane mnohé země, hled’ k tomu, jakť jinde jsou poslušni; a slychals ot učených lidí, že bez poslušenství nelze spasenu býti“ (AC 6, s. 118, č. 8).

- 16) Když kněží v souladu s interdikttem odmítali sloužit bohoslužby, hrozil jim Bořita vyhnáním. Hilarius Litoměřický Bořitu vyzýval k zachování poslušnosti papeži („a budeť služba boží propuštěná“), což v daném kontextu znamenalo odpadnout od krále (AC 6, s. 118, č. 8). Obeslat many mosteckého hradu a vyslat je na tažení do Lužice nařizoval král Bořitovi již v listopadu 1467 (AC 5, s. 302, č. 50), analogicky např. v červnu 1470, kdy měl Bořita manům uložit, aby vytáhli králi ku pomoci k Německému Brodu (AC 5, s. 306, č. 58). Jako hejtmán mosteckého hradu je Bořita uváděn ještě v červenci 1471 (AC 5, s. 327, č. 23), přičemž ještě na počátku roku 1474 se v zápisu benešovského sněmu zmiňuje Bořitův nárok na „clo v Mostě, kteréž on drží“ (AC 4, s. 471–476, č. 18, zde s. 474). *Sedláček 1923*, s. 161–162.
- 17) Jako jednoho z vyslanců krále Vladislava k jednáním do Opavy uvádí Bořitu *Kapper – Kandler 1865*, s. 43 (původ této informace, která nezní nevěrohodně, mi bohužel není znám); k opavským jednáním v kontextu dobové politiky *Kalous 2009*, s. 146–149. Jako přísedící komorního soudu je Bořita doložen např. AC 4, s. 281–282, č. 35; s. 306–307, č. 75; s. 316, č. 90 (doklady z let 1474–1477). 1. září 1477 psal král Vladislav „urozenému Bořitovi z Martinic, komorníku našemu věrnému milému“, aby začal sbírat hotovost, neboť král Matyáš se prý chystá ke vpádu do země (AC 6, s. 87, č. 15); 18. listopadu téhož roku mu nařizoval, aby se na den sv. Kateřiny spolu s ostatními obeslanými dostavil do Prahy, „ať bychom ty věci s tví i jiných našich věrných radů předsevzali, což by bylo k dobrému a k upokojení tohoto našeho slavného království Českého“ (AC 6, s. 88, č. 17).

Paralelně s dvorskou kariérou věnoval Bořita pozornost budování rezidence, tedy Smečna. Jediný opěrný bod na pomyslné časové ose realizace rezidenční koncepce, spočívající v prostorovém a funkčním sepětí výstavního panského sídla, rodové nekropole v sousedním farním kostele a navazujícího „podhradního“ sídliště, představuje rok 1460. Objevuje se na vnějšku i uvnitř hradní kaple a vztahuje se k její výstavbě – lze předpokládat, že právě dokončením kaple stavební práce na panském sídle kulminovaly. Rok 1460 je tak v jistém smyslu ne-li přímo mezníkem, tedy rozhodně podstatným bodem na časové ose budování smečenské rezidence. Vlastní postavení v Slánsku (kam Smečno spadalo) Bořita deklaroval jak zakoupením rychty královského města Slaný (cca 1460, již roku 1464 ji však prodal obci), tak posléze i úřadem krajského opravce (1472).¹⁸⁾

SMEČNO – MUNCIFAJ: MODEL POZDNĚ STŘEDOVĚKÉHO REZIDENČNÍHO MĚSTA

Městem v právním slova smyslu se Smečno (resp. Muncifaj) stalo až roku 1515, tedy několik desetiletí po smrti Bořity z Martinic. Je proto vhodné upřesnit, v jakém smyslu kategorie „rezidenční město“ užíváme. „Rezidenčním městem“ je chápána lokalita koncepčně budovaná v návaznosti na panskou rezidenci, a to bez striktního ohledu na její momentální právní statut (město, městečko, případně i ves, jež transformace jednoznačně ke statutu městečka/města směřuje). Proměňoval se a cílem vrchnosti pochopitelně bývalo dosáhnout pro svou rezidenční lokalitu statutu města (v případě Smečna je to patrné obzvláště zřetelně). Sou-

- 18) Bořita a jeho manželka Anna z Kunvaldu koupili rychtu ve Slaném od Jana z Benešova a ze Zvoleněvsi někdy kolem roku 1460 (Bořita se prodávajícím zavazuje nepřekážet v držení 4 lánů v Želenicích – *Sedláček 1892*, s. 70, č. 38). 10. srpna 1464 král Jiří potvrdil Slánským držbu rychty koupené od královna hofmistra Bořity z Martinic a jeho manželky (*CIM 3*, s. 464–466, č. 269). Sněmovním usnesením s datem 10. června 1472 se opravci ve slánském kraji stali Bořita z Martinic a Oldřich Dubenský (AC 4, s. 456–460, č. 13, zde s. 459).

Obr. 6: Smečno, zámek. Dvojitý pohled na smečenský zámek upozorňuje na nezbytnou kritičnost i v případě „přesně datovaných“ ikonografických pramenů: a – Pohled na obrázku je dílem Antonína Malocha z roku 1845, publikovaným o dva roky později (Heber 1847, před s. 47); b – Obrázek publikován roku 1865 (Kapper – Kandler 1865, před s. 33). Je ovšem zřejmé, že chronologie je obrácená – dokladem jsou ubývající střešní nástavby s okénky. Na vyobrazení zámku v polovině 18. století (srov. obr. 5) jsou ve východním křídle zachyceny tři, na obrázku publikovaném 1847 není žádná a roku 1865 jsou tu dvě. Datem ante quem vzniku tohoto vyobrazení je tedy rok 1845, datem post quem pak rok 1834, event. 1838 (výstavba mohutných opěráků presbytáře kaple, na obrázku již zachycených). Pokud bychom neměli k dispozici srovnání, mohli bychom tuto kresbu datovat 1865, ve skutečnosti je minimálně o 20 let starší.

borný pohled na rezidenční města české středověké šlechty nás nenechává na pochybách, že několik základních charakteristik a komponentů se objevovalo stále znovu a tvořilo tak elementární model, který bychom mohli označit jako atributy rezidenčních měst.

Smečenský městský archiv se pro období středověku a raného novověku nedochoval – ačkoli nepochybujeme, že

povýšení lokality na městečko počátkem 16. století bylo spjato se založením městských knih, tyto ani další písemnosti nejsou dochovány, ba ani doloženy. Archiv (uložený na radnici) padl roku 1639 za oběť požáru, při němž shořelo celé město, ovšem městské knihy jsou dochovány až počínaje rokem 1676 (tedy po dalším požáru). Nejstarší dochovanou položkou městského archivu je dnes městské peče-

Obr. 7: Smečno, zámek. Celkový pohled od severovýchodu (foto Z. Neustupný, 2012).

tidlo (z roku 1603), o němž se ještě zmíníme, a několik náhodně dochovaných písemností z doby před rokem 1676.¹⁹⁾ Archiv velkostatku se datuje (vyjma několika jednotlivin) od třetí čtvrtiny 16. století (nejstarší urbář a pozemková kniha pocházejí z let 1566 a 1572).²⁰⁾

Z hlediska koncepce budování martinického rezidenčního města v pozdním středověku má klíčovou úlohu dvojice privilegií z let 1510 a 1515. Obě byla vydána českým králem Vladislavem Jagellonským na přimluvu Martiniců – prvé z nich nese datum 26. května 1510 a král jím vyhovuje žádosti Jana Bořity z Martinic a ves Smečno povyšuje na městečko („... ves jeho Smečen řečenou, k zámku Smečnu přiležící, za městečko vysaditi... ráčili“), obdaňuje je týmiž právy, jichž užívají ostatní městečka v království (včetně práv týkajících se usazování řemesel, vyšší a nižší poprav), uděluje týdenní trh každý pátek a výroční na sv. Trojici a osm následujících dní. Vedle toho uděluje městečku znak („na štítu červeném dvě lekna bílá s kořenem, ani je drží dva lvi bílé, a přes každého lva červený štrych“) a jeho dosavadní název Smečno mění v Muncifaj („... kterémuž jsme místo prvního jména Muncyfaj jméno dāti a je jmenovati ráčili...“). Privilegiem s datem 28. prosince 1515 král na žádost Jindřicha a Volfa Bořitů z Martinic povýšil jejich městečko Muncifaj na město (s právem města Slaného i ostatních měst království), a jeho nový statut dále deklaroval udělením práva obehnat město hradbami („aby též Muncifaje branami, věžmi, zdmi okolo sebe hradili [!] se, pokudž by se jim zdálo a líbilo, moh-

Obr. 8: Smečno, zámek. Kaple sv. Anny ve východním křídle, v jádře z roku 1460 (foto Z. Neustupný, 2012).

li bez naší i všelijakých jiných lidí překážek“) a polepsením znaku (ve spojení s právem pečeti červeným voskem).²¹⁾

Odstupem pouhých pěti let mezi povýšením vsi na městečko a následně na město drží Smečno ve středověkých Čechách jednoznačně primát.²²⁾ Ovšem i několik dalších aspek-

ti bez naší i všelijakých jiných lidí překážek“) a polepsením znaku (ve spojení s právem pečeti červeným voskem).²¹⁾

19) SOKA Kladno, AM Smečno. Požár města a radnice (1639), na níž byly uloženy originály privilegií, je zmiňován v konfirmaci Ferdinanda III. (1650), do níž byla starší privilegia inzerována na základě *vejpisu* privilegií, který jediný Smečenským po ohni zůstal (SOKA Kladno, AM Smečno, i. č. 1). Roku 1676 bylo město znovu postiženo požárem, nicméně několik písemností ze starší doby dochováno je. Vedle retrospektivních vkladů do městských knih (nejstarší zhruba z doby kolem 1600) je to dvojice privilegií, jimiž Ferdinand III. (1650) a Bernard Ignác z Martinic (1652) konfirmují výsady, Smečnu udělené českými králi a pány z Martinic (SOKA Kladno, AM Smečno, i. č. 1, 2), a z téže doby i nejstarší obecní účty (1654, 1665). Z let 1676–1701 je již dochována kniha obecních počtů s retrospektivním vkladem účtu z roku 1665 (SOKA Kladno, AM Smečno, i. č. 12; účty z let 1654 a 1665 editoval a ostatní obšírně vy excerpoval z hlediska kulturněhistorického i administrativního Duras 1905). Téhož roku 1676 byla založena i gruntovní kniha, obsahující retrospektivní záznamy od počátku 17. století (SOKA Kladno, AM Smečno, i. č. 17, nejstarší vklady Duras 1900), a rovněž kniha memoriální (SOKA Kladno, AM Smečno, i. č. 7,

nejstarší vklady – z let 1676–1682 – Duras 1903;1904). Poměrně již pestré škály písemností z 2. poloviny 17. století využila Pražáková 1972 (analýza městské správy a hospodářství, soudnictví trestního i civilního, evidence dochovaných městských knih).

20) SOA Praha, Vs Smečno. Přehled vývoje struktury panství Smečno v 15. a 16. století detailně Šváb 1923, s. 5–20, s. bližším přihlednutím k urbáři z roku 1566 Honc 1969 (tamtéž i o dalších písemnostech vzešlých z fungování vrchnostenské administrativy té doby); dochován je i obšírný poddanský řád Jaroslava Bořity z Martinic pro panství Smečno z roku 1602 (AČ 23, s. 151–171).

21) CIM 4/3, s. 169–170, č. 767; s. 288–289, č. 860. Znění obou privilegií se dochovalo v podobě insertů v konfirmaci Ferdinanda III. z 2. května 1650.

22) Na druhém místě, pokud bychom sledovali odstupy mezi uvedenými kategoriemi, by se příznačně umístily Chyše – povýšení vsi na městečko (mezi 1466–1473) a následně na město (před 1483) tu zapadá do koncepce budování „rezidenčního města“ Burianem II. z Gutštejna (Šimůnek 2009, k právnímu statutu lokality s. 352).

Obr. 9: Smečno, zámek. Heraldické desky osazené na vnějších bocích presbytáře: a – levá deska s erbem pánů z Kunvaldu; b – středová deska s erbem pánů z Martinic a memoriálním textem vztahujícím se k Bořitovi z Martinic; c – pravá deska se dvěma erby hypotetického určení (vladykové z Daliměřic a Odice) (foto R. Šimůnek, 2011).

tů smečenských privilegií z let 1510 a 1515 stojí za bližší povšimnutí. Například formulace (1515) o nedávném povýšení vsi Smečna na městečko Muncifaj: „*jakož jsme dáti a vysaditi ráčili ze vsi pod hradem Smečnem městečko*“ – bez znalosti terénní konfigurace bychom automaticky mohli usuzovat na model panského sídla ve vyvýšené poloze a městečka v podhradí, což v případě Smečna neplatí. Terén se od zámku, resp. kostela protáhlým náměstím skutečně sice pozvolna svažuje, ovšem označit polohu městečka předloškou „pod“ není právě výstižné (snad tu šlo o záměrnou reflexi dobře známé symboliky nahoře – dole, jak se s tím ostatně setkáme i později). Bez zajímavosti není ani to, že na Willenbergově veduté jsou naopak město i zámecký okrsek v jedné rovině, což také zcela neodpovídá.

Jiným momentem je městský znak, udělený v souvislosti s povýšením Smečna na městečko (1510). Je příznačné (a svým způsobem zcela logické), že byl identický s erbem vrchnosti – tedy znamení dvojího lekna (dva leknínové listy vyrůstající z jediného kořene) stříbrné barvy na červeném poli. Roku 1515 (při povýšení na město) byl městský znak polepšen v tom smyslu, aby lvi-štítonoši „*měli na svých hlavách koruny a na nohách pazoury zlaté*“. Zmíněné stříbrné pečetidlo z roku 1603 bylo vyhotoveno jako reprezentativní dar Jaroslava Bořity z Martinic smečenské obci, přičemž městský znak provází nápis gotickou majuskulou „*SIGILLVM CIVITATIS MVNCIFAGIENSIS*“, štítonoši jsou korunováni lvi a znak je doprovázen letopočtem 1515 (obr. 27).²³⁾ Je dob-

23) SOKA Kladno, Sbirka pečetidel a razítek, Sm 1 (průměr pečetidla 46 mm, držadlo na kovovém pantu). Na držadle pečetidla je nápis naznačující symboliku vztahu vrchnosti a města, darováním pečetidla deklarovanou: „*Jaroslauſ Borsita Baro de Martinicz D(omi)nus in Smečzna[, Vokors & Malykowicz[, S. C. M(aiestat)is Consiliarius etc. // fidelibus ac dilectis suis subditis fieri curavit 24. Decembris Anno 1603*“.

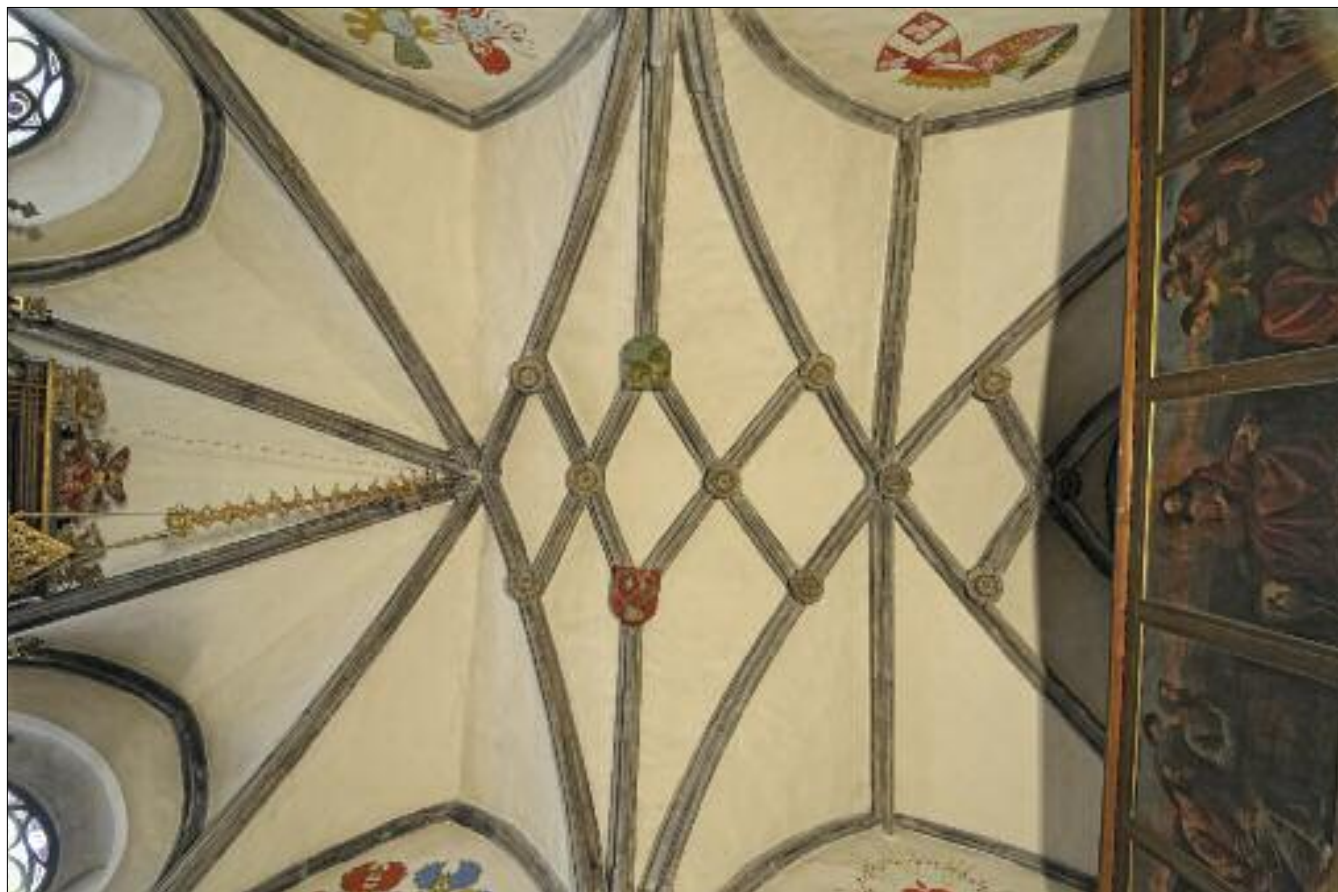
Obr. 10: Skalsko (okres Mladá Boleslav), kostel sv. Vojtěcha. Deska s nápisovou páskou a (nezřetelným) erbem Dražických z Kunvaldu (srov. obr. 10) (foto Z. Neustupný, 2012).

ře myslitelné, že tu jde o kopii staršího pečetidla, případně zde letopočet 1515, jakož i archaické písmo může figurovat ve smyslu memoriálním; vyloučena pocho-pitelně není ani kombinace obojího momentu.

Neméně pozoruhodný je konečně i posun Smečno → Muncifaj, který provázal povýšení vsi na městečko. Přejmenování lokality v souvislosti s jejím povýšením ze vsi na městečko (event. z městečka na město) známe v pozdně středověkých Čechách ve všeho všudy dvou případech – chronologicky prvním jsou západočeské Poběžovice. Podobně jako Smečno představují jeden z učebnicových případů budování pozdně středověkého šlechtického rezidenčního města, v daném případě podle koncepce Dobrohosta z Ronsperka (†1506). Svůj rezidenční hrad v Poběžovicích pojmenoval podle rodové-

Obr. 11: Skalsko (okres Mladá Boleslav), kostel sv. Vojtěcha. Gotická věž, k níž byl přistavěn barokní presbytář. Vyznačena poloha desky s nápisovou páskou a (nezřetelným) erbem Dražických z Kunvaldu, pohled od východu (foto Z. Neustupný, 2012).

Obr. 12: Smečno, zámek. Klenba kaple sv. Anny a části nešťastně renovované heraldické výzdoby stěn (foto Z. Neustupný, 2012).

ho nominátního hradu Ronšperka na úpatí Brd (tedy Nový Ronšperk), a když roku 1502 o své vůli povýšil městečko Pořebžovice na město, automaticky je nazýval již Ronšperkem.²⁴⁾ Motivace ke změně jména je v daném případě naprosto zřejmá a logická. Totéž ovšem nemůžeme říci o Smečně – přejmenování, taktéž spjaté se změnou statutu lokality, má dva otazníky: jednak význam a smysl nového pojmenování Muncifaj, které se – a to je druhý nejasný bod – vztahovalo pouze na městečko/město (panské sídlo bylo i nadále zváno Smečnem).²⁵⁾

Počátky vsi Smečna, jakož i tamějšího panského sídla předpokládáme již okolo poloviny 13. století – tedy v době, kdy Smečno poprvé přichází jako predikát (nejstarší je doklad z roku 1252, kdy se připomíná Boleslav ze Smečna).²⁶⁾ O stavební podobě prvotní smečenské tvrze nevíme naprosto nic – ba dokonce ani tolik, zda stávala na témže místě, kde po polovině 15. století vystavěl svůj rezidenční hrad Bořita z Martinic. K opatrnosti ve věci návaznosti Bořitovy rezidence na starší tvrz nás vede především její velkorýsý rozvrh – při tom tedy stavebník mohl, ale rozhodně nemusel navázat na starší stavbu. A pokud tak učinil, nepochybně byl

Obr. 13: Smečno, zámek. Detail růžice klenebního svorníku v kapli sv. Anny. Je zřejmé, že růžice jsou nedílnou součástí původní klenby z roku 1460 (foto R. Šimůnek, 2012).

ve hře (i) moment symbolické kontinuity, podobně jako v případě farního kostela.

Smečenský zámek je čtyřkřídlová budova na lehce lichoběžném půdorysu (58 × 40 metrů), obehnaná příkopem o šířce 11,5 a hloubce 7,5 m; zpevňující nárožní pilíře, charakteristické pro obraz Smečna v našem vnímání, pocházejí ovšem až z roku 1834. Pokusy o rekonstrukci stavební podoby smečenského zámku jsou za dnešního stavu poznání nutně jen silně hypotetické, neboť dosud nebyl vyhotoven podrobný stavebněhistorický průzkum. Zcela

²⁴⁾ Vělc 1904, s. 276; perokresba Sedláček 1891, s. 131.

²⁵⁾ CÍM 4/3, s. 39–43, č. 678.

²⁶⁾ Výklad původu jména Muncifaj od Mons fagi (tj. Buková hora) je dávného data a podnes akceptován, ovšem motivaci pro přejmenování to ani v nejmenším nevyjasňuje. Žádost o navrácení původního názvu Smečno podala obec roku 1882.

²⁷⁾ Bolezlav de Zmecen je jmenován ve svědečné řadě známé nadační listiny Bedřicha z Chomutova pro tamější komendu řádu německých rytířů, přičemž mezi zhruba dvěma desítkami svědků tu figuruje řada předních českých pánů (CDB 4/1, s. 412–413, č. 240).

Obr. 14: Smečno, zámek. Svorníky klenby kaple sv. Anny s dvojicí erbů manželského páru: a – Bořita z Martinic, b – Anna z Kunwaldu z roku 1460 (foto Z. Neustupný, 2012).

Obr. 15: Smečno, zámek. Dvě klenební konzoly s antropomorfními motivy v kapli sv. Anny (foto Z. Neustupný, 2012).

stranou můžeme v tomto smyslu ponechat veškerou starší literaturu (Sedláček, Velc), jež přináší pouze popis stavební podoby a částečně interiérů zámku v dané době (nikoli analýzu vývoje), a k dispozici tak máme pouze poměrně stručný Mukův nástin stavebního vývoje; jen pro úplnost pak připomeňme ještě Smečnu věnované Úlovcovo heslo. Z toho vyplývá, že jakékoli závěry mají nutně pouze podmíněnou platnost, neboť jedinou zcela nesporně pozdně gotickou stavební částí areálu je kaple. Téměř s jistotou smíme předpokládat, že dnešní čtyřkřídlovou dispozici zámek měl nejpozději v 80. letech 16. století (tedy v době, kdy dochází ke stavební úpravě kostela a v blíže nedefinovatelném rozsahu i rezidenčního sídla). Vše ostatní je dílem dedukce, vycházející z nejisté a dílem dokonce zcela neznámé datace stavebních částí. Muk předpokládá, že čtyřkřídlovou dispozici panské sídlo mělo již v 15. století, a to s poukazem na kontrapozici gotického zdiva, jež se domníval zachytit i v křídle vůči kapli protilehlém (tedy západním). Takový model stavebního vývoje rezidenčního sídla pánů z Martinic by sice plně odpovídal všemu ostatnímu, co víme o předpokládaném stavebníkovi, tedy Bořitovi z Martinic, ovšem je hypotetický již ve východiscích a tím spíše v závěrech, a jako takový tedy zatížen značně vysokým rizikem chyby. Ve skutečnosti totiž s jistotou nemůžeme tvrdit ani tolik, že gotické je celé východní křídlo (s kaplí), nepochybnitelné není ani komunikační schéma (neexistuje nesporný důkaz, že již v 15. století se do areálu sídla vstupovalo ze severní strany, jako je tomu dnes), a spekulativní je dokonce i předpoklad, že pozůstatkem gotické stavby je jihovýchodní nároží (tj. při pohledu z vnějšku nalevo od kaple), vykazující nepravdivost v uspořádání oken (Úlovec).²⁷⁾

Stavební vývoj smečenského zámku byl v hrubých rysech uzavřen v pozdním 16. století. Pozdější stavební úpravy – ponecháme-li stranou adaptace interiérů – nepředstavovaly zásahy do dispozice, ale zpravidla bývaly vynuceny technickými důvody (zazdění nádvořních arkád, snesení třetí věže, přístavba mohutných opěráků). Ve své podobě z doby renesanční přestavby kolem 1586 zůstalo průčelí vstupního traktu s hranolovou věží nad vjezdem (s heraldickou výzdobou), do něhož ústí most překlenující příkop.²⁸⁾ Na Willenbergově veduté jsou patrné tři zámecké věže – vedle právě zmíněné je to věž uprostřed východního křídla, jež je v patře presbytářem kaple sv. Anny (upozorňovat zde na sepectí militární a sakrální složky panských sídel v podobě kaplí vkládaných na bašty, jak se s tím setkáváme například na Střekově, Švihově či na Švamberku, snad není zcela nemístné), a konečně věž třetí: stávala (podle všeho nad původní studnou) při jižním křídle a zbořena (eventuálně jen snížena na úroveň ostatní zástavby?) byla v 18. století.²⁹⁾

Dominantou drtivé většiny všech pohledů na smečenský zámek (takřka bez výjimky zachycovaný buď od severovýchodu anebo jihovýchodu) je východní křídlo pročleněné neobyčejně působivým presbytářem hradní kaple, do vertikály protaženým věžovitou nástavbou. Do kaple vcházíme renesančním portálem, s erby martinickým a šternberským.³⁰⁾ Klenba nevelkého prostoru, zakončeného presbytářem předstupujícím v pohledově exponované poloze ve středu křídla před linií průčelí zdívá, je původní, jakož i vlastní presbytář. Dokladem jsou mimo jiné heraldické prezentace z doby výstavby kaple – tedy období krátce před rokem 1460, jichž v interiéru i na exteriéru kaple najdeme několik.

Již hluboko od 19. století docházejí (a do dnešní doby tedy mnohokrát) v literatuře zaznamenání tři heraldické desky na vnějšku presbytáře – jen podtrhují symbolický význam kaple chápané jako ohnisko sakrální legitimizace a pohledovou dominantu v jednom: právě takové místo bylo totiž pro heraldickou prezentaci nejvhodnější. Trojice desek (obr. 9) je umístěna nad okny presbytáře, přičemž v horní části každé ze tří desek je nápisová páska – nápisy ovšem nacházíme pouze na levé a prostřední desce, čehož lze v případě pravé desky litovat tím spíše, že interpretace její erbovní výzdoby dodnes není zcela jednoznačná: identifikaci erbů se totiž nedaří uvést v soulad s (doloženými) příbuzenskými vazbami Martiniců v době okolo poloviny 15. století. V centrální poloze nad středovým oknem je umístěna deska s erbem pánů z Martinic (dvojího lekna), na pásce je memoriální nápis o založení sídla roku 1460 Bořitou z Martinic. Na rámu desky přichází na levé i na pravé straně po dvou erbovních štítech: nejde tu ovšem o klasický čtyřkoutní vývod, jak bychom snad mohli očekávat, ale zjevně o erby rodičů manželského páru Bořita z Martinic a Anna z Kunvaldu (vlevo bazilišek = z Kunvaldu, zavinutá střela / odrůvous = Benešovi; vpravo lekno = z Martinic, orlice = z Daliměře / Daliměřic a Odic?). V desce nad levým oknem kaple je kunvaldský erb (bazilišek / drak s korunou), nad ním nápisová páska – evidentní je pouze letopočet 1460, druhá část jednořádkového nápisu je problematická (ale zřejmě jest čist *Anna de Cunwald*). Také na rámu této desky jsou umístěny dvě dvojice erbovních štítků – ovšem jejich obsah je neidentifikovatelný (z logiky věci by ovšem mělo jít o tytéž erby jako na desce s martinickým erbem). Nad třetím oknem (vpravo) jsou vedle sebe dva erby a nad nimi nápisová páska (bez nápisu) – A. Sedláček erby spojil s Kladenskými z Kladna a vladyky z Daliměře / Daliměřic a Odic a tato atribuce je v literatuře (mechanicky) přejímána podnes (aniž jsme schopni ji buď potvrdit specifikací vazeb těchto rodů k Martinicům, anebo vyvrátit průkaznou identifikací jinou). Co však je podstatné v rámci mikroskopických genealogií, je z hlediska studia forem a výrazových prostředků deklarace sociálního vzestupu marginální: z tohoto úhlu pohledu má svůj význam samotná heraldická výzdoba a její koncepce. Objevuje se na pohledově centrálním místě panského sídla, na výstavném presbytáři hradní kaple, přičemž dvojice desek zde prezentuje stavebníka hradu a jeho manželku (a jejich nejbližší příbuzné), zatímco v případě třetí desky se musíme spokojit nesporným konstatováním v tom smyslu, že šlo o rody z Martinic

27) Velc 1904, s. 277–278; Muk 1987, nepag.; Úlovec 2005.

28) Nad vjezdem je vpravo martinický erb s hvězdou a gryfem, který jež drží, a vlevo erb šternberský, který drží okřídlený lev.

29) Velc 1904, s. 278–284; o třetí věži s. 284. K otázce pozůstatků středověkých stavebních konstrukcí a zbořených věží Muk 1987, nepag.: „Gotické jsou také dva prosté prostory s polokruhově valenými klenbami bez výsečí s odlišnými úrovněmi v západním křídle při jeho jižním konci. Mohutné zdivo naznačuje, že zde bývala středověká věž“. Roku 1926 byla pod věží nalezena šachta o hloubce 50 m – tedy zjevně původní studna, daleko spíše než hladomorna (zcela logicky šachtu interpretují Berger – Horáček – Zbořil 1953, s. 6, pouze omylem situují do jihovýchodního nároží); na studnu se potom znovu přišlo při stavebních úpravách kuchyně v 90. letech (sdělení pí Moravcové).

30) Velc 1904, s. 284.

blíže příbuzné.³¹⁾ Stojí za připomenutí, že analogickou erbovní desku (obdélného tvaru zasazenou v rámu, s nápisovou páskou nad erbem) zhruba z téže doby nacházíme zazděnu v horní části věže kostela sv. Vojtěcha (pův. sv. Havla) ve Skalsku (obr. 10, 11). Tato deska je dochována podstatně hůře než desky ve Smečně – je zvětřalá a ve dvou částech (zhruba pětina desky s horní částí erbovního pole chybí), z nichž horní (nápisová páska) je podstatně tmavší než spodní (erb). V rámci nepočteného souboru heraldických desek druhé poloviny 15. století se jedná o analogii až nápadnou a tušení možné souvislosti s deskami smečenskými umocňuje skutečnost, že v tomto případě jde o heraldickou prezentaci Dražických z Kunvaldu, příbuzných Bořítovy manželky Anny z Kunvaldu. Kunvaldovský erb je dnes již neidentifikovatelný (zcela odpadl a zachoval se štít, helm a fafrnochy), držitele však přesto lze určit jednoznačně dle textu v nápisové pásce: „*Johannes et Bohuslaus / de Kunwald et Dracicz*“. Deska tedy pochází někdy z 50.–80. let 15. století, kdy Skalsko náleželo k dražickému panství Jana a Bohuslava z Kunvaldu. Současně indikuje stavební práce na kostele či snad přímo věži samé, jakkoli jejich charakter nelze určit (věž z neomítaného zdíva představuje jediný pozůstatek gotického kostela, loď je barokní novostavba).³²⁾

Obr. 16: Smečno, zámek. Malované erby Bořity z Martinic a jeho manželky Anny Dražické z Kunvaldu na stěně v kapli sv. Anny – jak erby, tak nápis deklarující jimi realizované založení kaple a hradu vznikly velmi pravděpodobně v průběhu rekonstrukce kaple roku 1630. Nejpodstatnější je v daném případě řád zlatého rouna, připojený k Bořitovu erbů a v té době již nedílně zakomponovaný do komplexu rodové tradice; Bořitovi měl být udělen v průběhu diplomatické mise 1465–1467 vévodou Filipem Burgundským – srov. na obr. 17 vlevo. Dnes je malba výrazně zkomolená.

31) Trojice heraldických desek byla v literatuře evidována opakovaně již od 19. století, a to formou slovní (od perokreseb až po fotografie). Určitý problém spočívá v nespolehlivosti starších (kreslených) vyobrazení: v případě tabule s martinickým erbem Sedláček 1891, s. 128 a totéž Sedláček 2001, s. 285, tab. 18 (nápis je vyjma letopočtu a jména *borzita* naprosto zcestný, resp. překreslený jen dle povrchního zdání bez elementární znalosti latiny), a podobně i v případě tabule s kunvaldovským erbem (Sedláček 1891, s. 142); vyobrazení desky s prázdnou nápisovou páskou Sedláček 1891, s. 133. Fotografie všech tří desek Kuthan 2010, s. 188, obr. 231–233. Text na tabuli s martinickým erbem se uvádí v podobě „ANNO DOMINI MCCCCLX HAEC AEDES AEDIFICATA EST PER GENEROSUM DOMINUM BORZITA DE MARTINICZ“ (takto již Miltner 1855, s. 325; posléze Sedláček 1891, s. 120; Velc 1904, s. 282; v novější literatuře se na přepis textu rezignuje, pouze se uvádí jeho obsah). Význam je nepochybný, nicméně četl bych spíše „*af(n)no . do(mini) . mccccl.x . ha(e)c [,] c(on)ditum // e(st) . pl(er) . g(e)n(er)o(su)m [,] d(o)m(inu)m . borzita . d(e) . m(ar)tinicz*“ (i tato možnost je hypotetická, každopádně slova *aedes aedificata* nejsem schopen v textu postřehnout). V případě nápisu nad kunvaldským erbem je zřejmá jeho první část, tj. letopočet 1460, druhou za problematickou právem označil již Sedláček 1891, s. 120, a je paradoxní, že dobře čitelný, ale smysl nedávající text na vyobrazení této desky v jeho díle (s. 142), se přepsaný objevuje u Velce 1904, s. 283.

32) Erbovní deska byla sešlá již v době Sedláčkově: „*Památkou po bývalých držitelích Skalska, jest hrubá, bohužel, rozpukaná věž, na níž se spatřuje starodávný erb kromě křídel a fafrnochův již zaslý k nepoznání*“; sám věž a erb datuje do doby kolem roku 1400. Jak připomíná, nebyl schopen nápis na dálku přečíst, uvádí jen tolik, co měl k dispozici, a připojuje kritický úsudek: „*Nápis na ní v starších popisech uváděný: Anno Chtl. mcccx. bastam finit. Ratmir d. i. Kowan et z dolejška již*

Erby Martiniců a Kunvaldů potom nacházíme i v interiéru smečenské hradní kaple, a to na místě snad nejčastějším: na klenbových svornících v kněžišti. Také v interiéru je heraldická výzdoba doprovázena pamětním nápisem – na levé stěně, v blízkosti oltáře a kunvaldského erbu na klenbě (pod ním je malovaný erb martinický a kunvaldovský), přichází text: „*BORZITA DE MARTINICZ, ANNA DRACZICZKA DE KUNEWALD CAPELLAM HANC S. ANNE SIMUL CUM ARCE SMECZNA EREXERUNT. A.D. 1460*“. V dnešní podobě jsou jak malované erby, tak nápis výsledkem amatérské a nešťastné úpravy někdy z 20. století.³³⁾ Zamyšlíme-li se nad autentickými (ve smyslu: z doby Bořitovy pocházejícími) prvky, konstatujeme, že zcela nesporně jde o dispozici (půdorys) kaple, v exteriéru pochopitelně zmiňované erbovní desky, dále snad velikost okenních otvorů – dnes jsou opatřeny novodobými vitrážemi a původní podobu lze těžko rekonstruovat (předpokládám, že okna byla opatřena kružbami – na nejstarších využitelných vyobrazeních, v daném případě z první poloviny 19. století, kružby rozhodně zřetelné nejsou). Zcela nesporně autentickým prvkem je ovšem síťová klenba – s dvojicí již připomenutých

nelze rozeznat a zajisté nebyl takový, jako je tu psáno“ (Sedláček 1895, s. 391).

33) Foto síťové klenby v kapli a detailů obou erbů Kuthan 2010, s. 188, obr. 234–236. Ještě roku 1904 mohl F. Velc text uvést ve správném znění a s dodatkem, že jde o nápis gotickou majuskulou (Velc 1904, s. 285). Dvojice pamětních nápisů mladšího data (1630 a 1838) se vztahuje k obnovám kaple, a je dobře možné, že právě v souvislosti s renovací roku 1630 mohl vzniknout i memoriální nápis vztahující se k založení hradu a kaple roku 1460. 15. století totiž příliš neodpovídá, a řekl bych, že zvláště slovo *hrad* by v té době znělo spíše *castrum* než *arx* (texty všech tří nápisů Sedláček 1891, s. 122); o době vzniku erbů a nápisu 1460, minimálně ve smyslu data ante quem, svědčí i Balbín, který připomíná Bořitův erb ověčený řádem Zlatého rouna (blíže Urbánek 1940, s. XXIX–XXX; srov. obr. 14).

Obr. 17: Smečno, zámek. Závěr kaple sv. Anny (foto Z. Neustupný, 2012).

erbů z doby výstavby kaple, zakončená konzolami s motivy lidských hlav a ve svornících růžicemi, jejichž vzezření vzbuzuje na první pohled dojem spíše prvku renesančního než pozdně gotického (obr. 12, 13).³⁴⁾

K vybavení kaple od počátku zřejmě náležela pozdně gotická socha Madony s Ježíškem, kolem roku 1900 umístěná ve výklenku vlevo od vstupního portálu, poškozená seřezáním jen proto, aby se do výklenku vešla; podobně se naložilo se sochou snad sv. Ludmily z 18. století, ve výklenku pravém.³⁵⁾ V kapli samé dnes najdeme oltář, čás-

34) Kuthan 2010, s. 189, soudí, že klenba kaple na smečenském hradě, ač se jedná o prostor malý a intimní, „prozrazuje, že stylovým vzorem tu byly stále stavby velké epochy lucemburské z doby před husitskými válkami“.

35) Velc 1904, s. 278–279, foto Madony s. 278. Sochy z ník vedle vstupního portálu zámku údajně prodal majitel smečenského statku na počátku

tečně z počátku 16. století, větším dílem však z roku 1838, kdy byla kaple renovována (obr. 17); v horní části nástavce s dřevěným vyřezávaným poprsím Krista je martinický erb analogický jako na varhanní skříni ve farním kostele.³⁶⁾ Pokud je známo, kaple bývala pouze liturgicko-memoriálním ohniskem, a její funkce nekropole není doložena (tato se prokazatelně po celé generace nacházela ve farním kostele sv. Trojice, kde byla i martinická krypta, a i když z doby barokní známe případy rodových nekropolí přímo pod zámeckými kaplemi, ve Smečně není takový model pravděpodobný). Z hlediska funkčního tak zůstává do jisté míry nejasná interpretace krypty, jež se pod kaplí nacházela: kolem roku 1900 se uvádí, že „schody do ní vedoucí jsou již dávno zazděny a místnost sama k jiným účelům se potřebuje“.³⁷⁾

Na panské sídlo navazovaly budovy hospodářského zázemí. Jeho existence je nepochybná ze samé logiky věci – nezbytné byly prostory pro ustájení koní, hospodářské provozy sloužící provádě zásobování hradní kuchyně (zvláště mléko k výrobě sýrů, maso, vejce) a provozy řemeslnické (počínaje kovárnou a konče pekárnou). Hospodářské zázemí rezidenčního hradu je zachyceno na Willenbergově vedutě a chátající budovy opuštěného hospodářského dvora ostatně najdeme v blízkosti zámku dodnes. Areál sestává z objektů různého stáří, přičemž nejmladší budovy (pomineme-li vkládanou do areálu dvora obytnou zástavbu) pochá-

zejí někdy z konce 19. století (a v kontextu architektury svého druhu jsou tuším nemálo zajímavé). Je nicméně více než pravděpodobné, že zhruba v téže poloze bychom hospodářský areál našli již v pozdním 15. století.³⁸⁾

Na předpolí zámku, jako solitér nezačleněný ani do organismu města, ani do areálu panského sídla, stojí kostel

20. let 20. století.

36) Popis oltáře Velc 1904, s. 285–287; Podlaha 1913, s. 192–193; UPČ 3, s. 367.

37) Velc 1904, s. 288. Tento stav trvá vlastně podnes.

38) Detailní stavebněhistorický průzkum hospodářského dvora ve Smečně nebyl dosud proveden. Za konzultaci v tomto směru děkuji ing. Janu Žižkovi, který mi (s odkazem na ing. arch. E. Volfovou) sdělil, že u jedné z budov v areálu dvora nelze vyloučit renesanční původ (e-mail z 6. 1. 2012). Právě z hospodářského dvora vyšel rozsáhlý požár roku 1676, jemuž dle soudobého pamětního záznamu mělo padnout za oběť celé město a ovšem i dvůr samotný (Duras 1903, s. 19–20).

Nejsvětější Trojice. (Za připomenutí stojí i prostorová/komunikační vazba mezi kostelem a farou/děkanstvím, jehož budova z konce 16. století, snad stávající v místech starší fary, je od kostela oddělena komunikací, jež Smečnem od nepaměti procházela a do značné míry formovala i jeho urbanistický rozvrh.³⁹⁾ Stavební vývoj kostela se v hrubých rysech uzavřel v pozdním 16. století, jakkoli zvláště v průběhu 18. a 19. století byl upravován. Trojické patrocinium kostela je doloženo poměrně pozdě, nicméně lze je s velkou pravděpodobností předpokládat i pro starší dobu, a to nejpozději na počátku 16. století – roku 1510 udělil král Vladislav Muncifaji výroční trh na den sv. Trojice a osm dní následujících.⁴⁰⁾ K raným přímým dokladům patrocinia smečenského kostela patří nápis na zvonu, ulitém roku 1557 „*k záduší svaté Trojice v městečku Muncyfaji jinak pod Smečnem*“ Brikcím z Cynperka, nákladem Doroty z Vartenberka a na Smečně.⁴¹⁾ (Kromě patrocinia nás zaujme i formulace o Muncifaji pod Smečnem, stejně jako privilegium z roku 1515 evokující klasické „město v podzámčí“, a ovšem i samotné označení Muncifaje městečkem, ač byl v tu dobu již několik desetiletí městem.)

Při rekonstrukci stavebního vývoje kostela, završeného renesanční přestavbou v 80. letech 16. století, jsme nuceni se vyrovnat s tímž problémem jako v případě zámku – ani zde totiž není k dispozici detailní stavebněhistorický průzkum, ale pouze popisy a opět poměrně stručný nástin v práci Mukové. I ten je ovšem velkou měrou poplatný předpokladům, které se v literatuře objevují již od 19., resp. přelomu 19. a 20. století. Tyto lze ovšem pokládat za podstatně prokazatelnější (s ohledem na daleko přehlednější situaci) než v případě stavebního vývoje zámku. Za dnešního stavu poznání se jeví jako přijatelné předpokládat tři hlavní fáze stavebního vývoje kostela, které současně odrážejí genezi Smečna ze vsi v rezidenční město Bořitů z Martinic. V písemných pramenech je kostel poprvé doložen roku 1352, sidelní kontext však naznačuje, že jeho původ může být starší snad až o celé století; zvláště pak pokud bychom směli na jednotlivý případ vztáhnout globální trend zámožnosti far založení staršího oproti mladším (s 24 groši papežského desátku náležel smečenský kostel ve druhé polovině 14. století k nejbohatším farám slánského děkanátu).⁴²⁾ Na základě dochovaných stavebních částí však

Obr. 18: Smečno. Děkanství, kostel Nejsvětější Trojice, zámek a hospodářský dvůr na vedutě Jana Willenberga, 1602 (viz obr. 2).

nelze tuto hypotézu podložit, a rok 1352 tak platí jako datum ante quem, aniž jsme schopni počátky kostela datovat blíže. Nejstarší stavební části v dochovaném kostelním organismu je sakristie. Lze ji interpretovat jako presbytář kostela doloženého ve 14. století, z něhož byla při přestavbě za Bořity z Martinic zachována právě jen tato část (s funkcí sakristie), zatímco loď a presbytář vznikly jako pozdně gotická novostavba. K presbytář nápadně krátkému a vysokému téměř jako loď přiléhá z jihu věž-zvonice a rozměrné renesanční trojlodí s kruchtou a oratoří. V tomto smyslu lze tedy smečenský kostel vnímat jako výsledek tří stavebních etap 14., 15. a 16. století.⁴³⁾

Sakristie jakožto jediný do značné míry intaktně dochovaný gotický prostor smečenského kostela zasluhuje naši bližší pozornost (obr. 20). Jde o prostor poměrně malý (6 m na délku, 4,85 m na šířku a 4,30 m na výšku ke svorníku klenby), svými rozměry dovolující soudit, že ani samotný kostel nebyl ve 14. století příliš rozsáhlý. Dochována je ovšem nejen klenba, vcelku jednoznačně datovatelná do 14. století (obr. 23), ale především značně rozměrný a z hlediska úrovně kamenické práce nesporně hodnotný sanktuář. Jedná se o památku svého druhu minimálně v prostředí venkovských kostelů značně nezvyklou – jde o rozměrnou skříň výšky přes 2 m a šířky okolo 1 m (měřítkem může být rozměr dveří: výška 110 cm, šířka 72 cm), s trojúhelníkovým štítem, opatřenou plechovými dvířky a zakončenou kytkou.⁴⁴⁾ Sanktuář není umístěn na střed kle-

a Vítek ze Smečna (LC 1/1, s. 11). Majetkem smečenského kostela nebo fary velmi pravděpodobně v té době byl rozměrný (výška cca 40 cm, šířka cca 32 cm) liturgický rukopis s notací (zpěvník), jehož jednoho pergamenového folia bylo využito k přebalu memoriální knihy, založené roku 1676 (SOKA Kladno, AM Smečno, i. č. 7).

43) Velc 1904, s. 298–316; UPC 3, s. 369; Muk 1987, nepag.

44) Velc 1904, s. 298–300 (autor se k dataci sanktuáře přímo nevyjadřuje, předpokládá nepochybně jeho současný vznik s klenbou prostoru). Protipól v podobě datace do 16. století („masivní rozložitý sanktuář s trojúheln. štítem s kyticí ve vrcholu a přetínavými pruty na boč. stranách ze 16. stol. (zajištěn 1962)“ – UPC 3, s. 369) lze jen zcela teoreticky připustit po stránce stylové (archaismus), pod dojmem příběhu Bořity z Martinic by však sotva měla svou logiku.

39) Budova fary, roku 1602 povýšené zásluhou Jaroslava Bořity na děkanství, je ve své podněs dochované podobě zachycena již na Willenbergově vedutě (srov. obr. 18).

40) CIM 4/3, s. 169–170, č. 767.

41) Velc 1904, s. 314–315.

42) RDP, s. 46 (slánský děkanát s. 44–46); relativitu mechanicky postulované úměrnosti mezi stářím fary a výší desátku naznačuje např. případ kostela vrapického, evidentně románského založení, s pouhými 12 gr. desátku (s. 45). Nejstarší prezentace ke kostelu ve Smečně je doložena roku 1358 – plebána podávali bratři Jan, Martin

Obr. 19: Smečno, kostel Nejsvětější Trojice. Pohled od jihovýchodu (foto Z. Neustupný, 2012).

nebního pole a ve vztahu k prostoru původního presbytáře jde o prvek vysloveně předimenzovaný: pokud bychom automaticky předpokládali, že sanktuář pochází z téže doby jako presbytář, tedy ze 14. století, pohled na boční profilaci sanktuáře (obr. 23, 24) však vede v tomto směru k důvodným pochybnostem. Vznik sanktuáře můžeme takřka s jistotou datovat až do pozdního středověku. Tím však nejasnosti okolo jedinečného artefaktu nekončí: zvláštní a pozdní gotice (zdánlivě) neodpovídající je mohutná vrcholová kytka, přičemž možnosti poznání ještě dále ztěžují silné vrstvy nátěrů, jimiž je sanktuář pokryt.⁴⁵⁾ Budeme-li nicméně předpokládat pozdně gotický původ sanktuáře, nabízí se úvaha po možné souvislosti právě s Bořitou z Martinic. Úvaha jistě hypotetická, ovšem přihlédnutí k Bořitově koncepci smečenského kostela jako nové rodové nekropole a fragmentárně dochovanému náhrobníku z roku 1478 (velmi pravděpodobně Bořitovu) v centrální poloze přímo pod sanktuářem tu mnohé naznačuje. Pohřeb *ad sanctos*, přímo pod sanktuářem, odpovídá představě o volbě místa pohřbu člověka, který v dějinách Smečna sehrál úlohu doslova zakladatelskou.⁴⁶⁾ Do značné míry záhadou však přes-

to zůstává především původ, resp. vzor pro zhotovení sanktuáře takto rozměrného a sdělení, jež tomuto prvku v těsné blízkosti místa svého posledního odpočinku Bořita připisoval.

Třetí – renesanční stavební fáze spadá do období rozkvětu Smečna za Jiřího Adama Bořity z Martinic; dokončena byla krátce po polovině 80. let 16. století. Tak jako Bořita zachoval presbytář původního kostela, který se napříště stal sakristií, předpokládá se, že výsledkem renesanční přestavby byla adaptace lodi bořitovského kostela na presbytář (od lodi je oddělen stupněm výšky jednoho schodu, a v téže úrovni jako presbytář je i podlaha sakristie, do níž se vchází renesančním portálem. Pod zazděným oknem na jižní straně presbytáře byl umístěn memoriální nápis o vysvěcení kostela a oltáře Nejsvětější Trojice a mučedníků sv. Prokopa, sv. Barbory a sv. Dobrotivé, přičemž návštěvníkům kostela se udělují čtyřicetidenní odpustky (1587).⁴⁷⁾ Z téže doby pochází renesanční vstupní portál, rokem 1586 je datována nevelká, bohatě ovšem zdobená cínová křtitelnice (signovaná W F), kterou tehdy vládařský pár nechal pro

45) Za konzultaci v tomto směru děkuji Mgr. Janu Kypťovi, Ph.D., ing. arch. Janu Veselému a především Mgr. Romanu Lavičkovi, jenž potvrdil předpoklad napřed řečených pánů o pozdně gotickém původu sanktuáře, a pokud vím, jako vůbec první naznačil možnost, zda se snad nejedná o trezor (čemuž by mohly odpovídat jak nezvyklé rozměry, tak i skutečnost, že dvířka jsou neprůhledná, a připomenout lze i jejich trojí zámek). Vnitřek sanktuáře ovšem v současné době není možné shlédnout.

46) Lze tu jistě pomýšlet na analogie z doby starší i mladší – pohřby v bočních kaplích, komponovaných jako „intimní“, ale velmi honosné prostory liturgické *paměti* jednotlivých šlechticů i celých rodů, známe z doby starší i mladší. Tento moment se jeví jako vcelku nesporný výkladový rámec předpokládané Bořitovy koncepce v prostoru presbytáře původního kostela. Není vyloučeno, že průzkum pod omítkami by naše poznání rozšířil o další dimenzi – nástěnné malby, jež bychom v takovémto prostoru mohli plným právem očekávat.

47) Text nápisu Velc 1904, s. 300.

Obr. 20: Smečno, kostel Nejsvětější Trojice. Sakristie – presbytář původního kostela, pohled od jihovýchodu (foto Z. Neustupný, 2012).

kostel zhotovit,⁴⁸⁾ a zhruba tehdy byly pořízeny i proslulé kostelní varhany. Jde o jedny z nejstarších dodnes funkčních varhan a jejich skříň stále nese erby tehdejší vrchnosti – iniciátorky přestavby kostela a jeho nového vybavení.⁴⁹⁾ Nedílnou součástí byla potom heraldická výzdoba v klenbě lodi, naznačující příbuzenské vazby rodu Martiniců a zapadající do širšího rámce heraldických prezentací, jichž je z doby Jiřího Adama dochováno více.

S Bořitou z Martinic je ovšem spjata nejen pozdně středověká stavební etapa kostela, ale i založení tradice martinické rodové nekropole ve smečenském kostele. Sám Bořita byl pohřben právě zde. Zcela nezpochybnitelný důkaz nemáme, ovšem pravděpodobnost blíží se jistotě nám dodává již samotná logika věci – kde jinde by mohl být pochován, ne-li v sakrálním ohnisku rezidenční lokality, již vtisknul svoji koncepci? Fragment náhrobníku s datem 1478 se dochoval v sakristii v dlažbě pod sanktuářem – tradičně je připisován právě Bořitovi. Jde o pozůstatek boční části náhrobníku dlouhý 215 cm a široký 40 cm, tedy na délku úplný a na šířku fragmentární (torzo obsahuje část nápisu s letopočtem, nikoli ovšem jménem; část pole, jež je dochována, je zcela bez výzdoby, ohlazená, a nelze ani rozhodnout, šlo-li o náhrobník heraldický či figurální).⁵⁰⁾

48) Na plášti je nápis a několik reliéfů, objednavatelé identifikováni signaturami a erby: znak lekna s písmeny G . B . Z . M . je erb a zkratka jména Jiřího Bořity z Martinic; písmena E . B . Z . W. značí Elišku Bruntálskou (event. Bořitovou) z Vrbna (Velc 1904, s. 306–307).

49) Číhař – Příbýl 2000 (s evidencí starší literatury).

50) Velc 1904, s. 308; Sedláček 1891, s. 127, o vztahu náhrobníku k Bořitovi

Bořita položil základ tradici, která trvala až do vymření rodu – martinická krypta se nacházela před hlavním oltářem, a dodnes je před stupněm oddělovajícím loď od presbytáře dochována mramorová deska uzavírající vstup. Při otevření krypty (1838) zde bylo nalezeno 16 rakví, mezi nimi 8 cínových. Úlohu smečenského kostela jakožto ústřední rodové nekropole dokumentuje i translace (1837) martinických náhrobníků ze zrušeného kostela při klášteře theatinů pod Novými zámeckými schody na Malé Straně v Praze – tento byl založen roku 1666 (někdy se uvádí 1672) Bernardem Ignácem z Martinic.⁵¹⁾

Podstatně problematičtější než v případě hradu/zámku a farního kostela jsou možnosti rekonstrukce domovní zástavby Smečna v období pozdního středověku a raného novověku. K přelomu 16. a 17. století je i v tomto směru necitelným pramenem Willenbergova veduta: naznačuje vysoký podíl zástavby z kamene, jakož i skutečnost, že za jednotlivými domy se táhly parcely zakončené ploty. Byla o nich řeč již v souvislosti s městskými hradbami. V otázce půdorysu města lze do značné míry předpokládat jeho stabilitu – tj. že stav dnes dochovaný, resp. dokumentovaný mapou stabilního katastru, odpovídá poměrům nejpозději ve druhé polovině 15. století, tedy v době Bořity z Martinic.

nepochybuje: „Zemřel r. 1479 a pochován v sakristii děkanského chrámu ve Smečně, kdež se posud jeho náhrobek spatřuje“ (letopočet 1479 je tu přehlédnutím, a podobně se to má v případě záměny náhrobníku s erbovní deskou z vnějšku kaple – Sedláček 2001, s. 284–285).

51) O rodové kryptě a náhrobnících sekundárně osazených „v sínci před jižním vchodem chrámovým“ Velc 1904, s. 309–311.

Obr. 21: Smečno, kostel Nejsvětější Trojice. Celkový pohled do interiéru presbytáře s renesanční erbovní výzdobou na klenbě (foto Z. Neustupný, 2012).

Obr. 22: Smečno, kostel Nejsvětější Trojice. Klenba nynější sakristie (foto Z. Neustupný, 2012).

Nejvýznamnější profánní stavbou v rámci městské zástavby zachycenou Willenbergem byla bezpochyby radnice.⁵²⁾ Renesanční budova stávala soliterně ve spodní části náměstí (někdejší čp. 52); Willenbergova veduta je bohužel jediným ikonografickým pramenem, který radnici zachytil – a i to jen částečně: vidět je pouze horní část výstavné patrové renesanční budovy se štítů. Jako taková plně odpovídala statutu města a sebevědomí jeho vrchnosti i městské obce – při radnici stával *obecní krám* a vedla tudy cesta směrem k Slánské bráně (což nepostrádá logiku ve smyslu vizualizace „kontroly“ radních nad provozem a obecně právním řádem ve městě).⁵³⁾ Kolem roku 1800 byla zchátralá radniční budova do základů zbořena – v tu dobu se ovšem již nejednalo o původní renesanční stavbu (tato byla zničena zmíněným požárem roku 1639), ale o radniční budovu mladší, vystavěnou roku 1657.⁵⁴⁾ Nová radnice z počátku

19. století však již nevznikla na starém místě (snad právě v zájmu zlepšení průjezdu spodní částí náměstí směrem ke Slánské bráně), ale na opačném konci protáhlého náměstí, v jeho horní části, nedaleko zámku a kostela. Zde radnice – v úpravě ze sklonku 19. století – stojí podnes.⁵⁵⁾

Možnosti dochování pozdně gotické, ale i renesanční zástavby jsou značně problematické – vysvětlením zde i všude jinde bývají na prvním místě cyklicky přicházející požáry celých lokalit nebo jejich velkých částí (jež se pochopitelně ani Smečnu nevyhýbaly).⁵⁶⁾ K úvaze – na základě konkrétního smečenského příkladu – dávám však (i) tolik: v gruntovní knize založené roku 1676, ovšem s řadou retrospektivních záznamů, čteme opakovaně u jednotlivých domů k rozličným letům, že jsou zpustlé či spálené, i s takovými se ovšem běžně obchodovalo a fáze pustnutí se zjevně běžně střídaly s fázemi obnovy. Aniž to samozřejmě co mění na tom, že rozsáhlé požáry se do periodicky se odvíjejícího „života“ jednotlivých nemovitostí zapisovaly ničivou silou zvláště razantní.⁵⁷⁾

52) Prvotní radnice bývala v některém z měšťanských domů – Václav Rathouzský držel někdejší radní dům od roku 1595 a odtud zjevně i jeho příjmy; roku 1615 je při změně majitele budova označována jako *starý rathouz* (Duras 1900, s. 51).

53) Vedle radnice stával i potupný osel, obdoba pranýře – dozvídáme se o něm roku 1682, kdy jakési tovaryše přišlo na plných 6 zl. pokuty, když „vosla dřevěného od rathouzu pod bránu do rybníka odnesli a do vody z hráze vhodili“ (Duras 1905, s. 43), což je současně zajímavé svědectví o ostraze v městské bráně.

54) Velc 1904, s. 276; „zbytky základů možno spatřiti v dlažbě náměstí tam, kde ústí Přelická ulice“ (Berger – Horáček – Zbořil 1953, s. 2). Náklady na výstavbu (1657) a opravy radnice např. po požárech znamenaly zásadní zásahy do městského rozpočtu; blíže k tomu Pražáková 1972, s. 47–48; řada položek spjatých se stavebními pracemi a vnitřním vybavením radnice figuruje i v obecním počtu z roku 1665 (Duras 1905, s. 35–36), a poté průběžně v obecních počtech naprosto každého roku: z let 1677–1700 (Duras 1905).

55) Její podobu (pohled a půdorys) zachycuje plán z roku 1828 (SOKA Kladno, AM Smečno, i. č. 141 (karton 6) – složka „Radnice 1801–1837“).

56) Roku 1665 je na náměstí doložena kašna a roku 1700 se připomínají štoudve, jež „stojí na rynku na smykách v čas potřeby, pro nešťastný oheň“ (Duras 1905, s. 37, 51).

57) V obecné rovině je totiž otázka, zda evidence požárů sestavovaná na základě písemných pramenů není spíše jen špičkou ledovce, od níž odvozujeme základní etapy vývoje domovní zástavby – záznamu docházely jen požáry rozsáhlé, dotýkající se velké, nebo minimálně nezanedbatelné části nemovitosti; požáry jednotlivých domů anebo jejich částí neměly naději na zachování v paměti (a jako takové unikají naší pozornosti); vyjma ovšem případů náhodných zmínek, učiněných např. v souvislosti s obchodní transakcí. Retrospektivní záznamy

Obr. 23: Smečno, kostel Nejsvětější Trojice. Sanktuář v sakristii; v podlaze přímo pod ním se nachází torzo náhrobníku z roku 1478 – pravděpodobně Bořity z Martinic (foto Z. Neustupný, 2012).

Obr. 24: Smečno, kostel Nejsvětější Trojice. Detail sanktuáře v nynější sakristii (srov. obr. 23, foto Z. Neustupný, 2012).

Obr. 25: Smečno, kostel Nejsvětější Trojice. Torzo náhrobníku z roku 1478 v nynější sakristii – pravděpodobně Bořity z Martinic (foto Z. Neustupný, 2012).

Pozůstatky staveb z doby renesančního města se až do moderní doby dochovaly jen zcela sporadicky – příkladem mohou být domy čp. 15 a 16, kde v prvním případě zachycujeme renesanční portál, ve druhém potom klenbu; staršímu původu nasvědčuje i síla zdiva (v případě čp. 16 zhruba 100 cm).⁵⁸⁾ V této souvislosti připomínáme i dům čp. 21–22, zvaný U Hajnů. V jeho fádňím průčelí najdeme zazděný poměrně prostě provedený martinický erb – sám o sobě datovatelný sotva přesněji než do 17. či 18. století. Dům, zvaný panský, nechal roku 1750 opravit hrabě František Michal z Martinic, pozoruhodná je nicméně místní tradice, dle níž měl v domě bydlet Jindřich Bořita z Martinic (†1525), komorník krále Vladislava, s manželkou Markétou z Ilburka.⁵⁹⁾ Předpokládáme konečně, že bychom již v pozdně gotickém městě našli špitál – sociální nutnost na straně jedné a deklaraci vrchnostenské dobročinnosti na straně druhé: konkrétní zprávy k dispozici ovšem máme až z doby pozdější. Péče Bořitových nástupců je však v tomto směru příznačná: špitál, stejně jako město, zjevně utrpěl za předcházejících vpádů, a obnoven byl na základě poslední vůle Jaroslava Bořity z Martinic (1649).⁶⁰⁾

ZÁVĚR

Zvláště v kšaftech, ale i městských privilegích se ve středověku velmi často setkáváme s pasážími o pomíjivosti a nespolehlivosti lidské paměti, a tedy nutnosti paměti-hodné události fixovat písmem.⁶¹⁾ Ke stereotypně přicházejícím formulím listinného materiálu zpravidla přistupujeme podobně mechanicky, jako to činil středověký písař a necitíme potřebu se nad nimi hlouběji zamýšlet, svou výpověď nicméně namnoze mají: a nejde tu ani tak o onu nespornou pravdu shora naznačenou, jako spíše to, jak hluboko bylo povědomí o pomíjivosti všech věcí v mysli středověkého člověka zakotveno. Média věčné *paměti* – tedy taková, jejichž prostřednictvím přesáhne povědomí o člověku horizont jeho pozemského života, nám v případě středověkého Smečna tanou na mysli mimořádně intenzivně. Jaké prameny máme totiž k dispozici, když rekonstruujeme život a dílo Bořity z Martinic? Jeho dvorskou kariéru, diplomatické aktivity a částečně i majetkovou držbu jsme schopni postihnout na základě písemných pramenů, jinak tomu ovšem je v případě jeho aktivit ve Smečně.

z nejstarší dochované smečenské gruntovníce založené roku 1676 (SOka Kladno, AM Smečno, i. č. 17) vypsál F. Duras v roce 1900. K požáru roku 1676 se vztahuje i lapidární memoriální zápis, že mělo shořet celé město vyjma dvou chalup (Duras 1903, s. 19–20): pochopitelně jest v takových případech vážít, jak „doslova“ zprávy tohoto typu vykládat, neboť zástavba minimálně ve vnitřním městě byla nepochybně nemalým dílem z kamene a město sotva mohlo vyhořet zcela do základů.

58) „Jak dokazuje raně renesanční portál ohrazení v domě čp. 15 vztahující se svým vznikem k době kolem povýšení obce na město, vznikaly zde již v 16. století kamenné domy, dokonce s klenbami, z nichž se zachovala snad jediná v domě čp. 16“ (Muk 1987, nepag.).

59) Velc 1904, s. 277. Věrohodnost této tradice nelze potvrdit (jakkoli ani přímo vyvrátit – panské domy i v rezidenčních městech bývají doloženy, ovšem jejich rezidenční funkce nezdá se být příliš pravděpodobná).

60) Špitál sídlil v domě čp. 51; roku 1786 koupil zchátralou budovu vrchnostenský úředník M. M. Danielis, který ji společně s vrchností dal opravit a adaptovat pro 6 lidí. Dopad třicetileté války na jednotlivé lokality v obvodu smečenského panství a jeho následná obnova Šváb 1924, s. 3–22.

61) Nakolik je lidská paměť ošidná a často selhávající, známe nejen z praxe, ale neméně i z výzkumů na poli historické memoričky.

Obr. 26: Pečetidlo, jež pro smečenskou městskou obec nechal roku 1603 zhotovit Jaroslav Bořita z Martinic, nese v pečetním poli letopočet 1515, odkazující na privilegium krále Vladislava Jagellonského, jímž byl smečenský městský znak polepšen (SOka Kladno, Sběrka pečetidel a razítek, Sm 1) (foto R. Šimůnek, 2012).

Písemné prameny tu prakticky neexistují – zato hmotný odkaz Bořitův je nepřehlédnutelný: stavební aktivity na panském sídle i v kostele, jež jsme schopni explicitně postihnout a rekonstruovat jejich kontext, nám ve spojení s tím, co o Bořitovi víme z písemných pramenů, dovolují načrtnout obraz pozoruhodné postavy poděbradské a jagellonské doby. A jakkoli Smečno představuje méně známý příklad budování šlechtického rezidenčního hradu a města v pozdně středověkých Čechách, z hlediska studia šlechtické reprezentace, a zvláště pak deklarace sociálního vzestupu, jde o případ mimořádně zajímavý a ilustrativní. Sociální vzestup Bořity z Martinic totiž nacházel svůj paralelní „otisk“ a výraz právě v jeho rezidenčním Smečně. Bořitova koncepce rezidenčního hradu, kostela (nekropole) a navazujícího sídliště byla rozvinuta dalšími generacemi Martiniců. Na počátku 16. století dochází k dvojímu polepšení statutu lokality (při té příležitosti přejmenované na Muncifaj), udělení znaku (a vzápětí jeho polepšení) a práva hradeb. Tedy klíčových atributů „městskosti“. (Průběžně dochází k územnímu rozvoji panství – i v tomto směru jsou počátky spjaté s Bořitou.⁶²⁾ Následující generace na dílo předků navazují a dalšího pomyslného vrcholu dosahuje rezidenční Smečno na sklonku 16. století, kdy byl rozšířen a renesančně upraven kostel (v harmonickém souladu jsou zde staré stavební části s módním renesančním portálem), dochází ke stavebním úpravám zámku, v té době existovala již renesanční radnice, stejně jako i výstavná budova farry (od roku 1602 děkanství) a školy (martinické koleje).

Na samém počátku 16. století bylo sebevědomí Bořitů z Martinic značné – a pokud se již Bořita na své erbovní tabuli na hradní kapli hrdě tituloval jako „*generosus dominus*“, jeho potomci nezapomněli ani na deklaraci sociálního statutu cestou historické legitimizace – z první čtvrtiny 16. století pochází několik svědectví o cíleně koncipované (modifikované) rodové *paměti*, jež se na jedné straně nesporně opírala o historické skutečnosti, na druhé však tu i onde fabulovala. Nositelé erbu dvojího lekna (tedy i Martinici) sice

62) Přehled vývoje majetkové držby v obvodu panství Smečno od doby Markvarta, resp. Bořity z Martinic Honc 1969, s. 84–88 (do roku 1536).

figuruji mezi panskými rody (1500), ovšem na jednom z posledních míst a zjevně nebylo neznámo, z jakých poměrů se během pár desetiletí mezi elitu urozených vyšplhali.⁶³⁾

Bořitova „zakladatelská role“ v tomto rámci pochopitelně nebyla zapomenuta – právě naopak: zřetelným dokladem je přijetí jeho osobního jména za rodové příjmy (Bořita z Martinic), čímž se Martinicové cíleně ke svému slavnému předkovi přiznávali.⁶⁴⁾ Martinicové skutečně vděčili Bořitovi za mnohé. Při pohledu na rodovou genealogii, formou erbů a letopočtů prezentovanou na nádvoří rezidenčního sídla, nám neunikne, že ještě nedávno druhořadý šlechtický rod ve druhé polovině 15. století navazuje příbuzenské vazby s předními panskými rody – např. Kolovraty, Vartenberky či Berky z Dubé a Lipé.⁶⁵⁾ Na počátku řady stojí erby martinický a kunvaldovský a letopočet 1460. I tato příbuzenská vazba je ostatně z hlediska sňatkové politiky Martiniců do určité míry příznačná, uvážíme-li výrazný sociální vzestup rodu Kunvaldů (Dražických z Kunvaldu) v průběhu první poloviny 15. století. Erbovní galerie na plechových tabulích pochází zřejmě z doby posledních významnějších stavebních úprav smečenského zámku ze 30. let 19. století a představuje tak nejmladší článek v poměrně dlouhé tradici rodových heraldických prezentací (později až do konce 19. století doplňována).⁶⁶⁾ Datačním svorníkem nejstarších z nich je opakovaně připomínaný letopočet 1460, a poté již přicházejí průběžně – v prostorách sakrálních (erbovní galerie z doby renesanční přestavby je podnes k vidění ve farním kostele) i profánních (na zámku můžeme připo-

menout erbovní výzdobu nad vstupním portálem v severní věži, dále např. honosná heraldicky vyzdobená kamna s erby martinickým a šternberským a letopočtem 1603, erby průběžně přibývaly i v hradní kapli, jak o tom byla již částečně zmínka, a ovšem zapomenout nelze ani na vrcholnou formu prezentace minulosti vlastního rodu v podobě obrazové galerie předků).⁶⁷⁾

Sociální statut jednotlivce, odvíjející se od kariéry úspěšného diplomata a držitele několika dvorských úřadů s osobní vazbou k trojici českých králů nachází svůj paralelní výraz v budování výstavného rezidenčního sídla a založení (tradice) nové rodové nekropole v liturgickém ohnisku sídelní lokality (ve vztahu k hradu sousedního farního kostela). Profánní i sakrální pilíř osobní a rodové reprezentace představoval základ, na nějž pozdější generace navázaly – právě s nimi je spjat rozkvět sídelní lokality *de iure* i *de facto*. Probíhal souběžně se sociálním vzestupem rodu a představoval jednu z jeho průběžných deklarací. Nedílnou součástí symbolického kapitálu rodu se stal poukaz na zakladatele rodové slávy – osobní jméno pana Bořity, jehož osudy a koncepci jsme mohli sledovat, užívaly generace jeho potomků jako rodového příjmu a logicky právě v jeho osobě se reálná historická tradice prolнула s glorifikující fabulací pozdější doby.

Za podporu a pomoc při přípravě studie bych velmi rád poděkoval alespoň P. Karlu Kunzlovi (duchovnímu správci farnosti Smečno), pí Blechové (Smečno), Bc. Petru Šálovi (řediteli Domova Pod Lipami, Smečno), pí Moravcové (pracovnici Domova Pod Lipami, Smečno), Mgr. Květě Hrnčířové (SOKA Kladno), PhDr. Hedvice Kuchařové, Ph.D. (Knihovna Královské kanonie premonstrátů na Strahově); díky jsem zavázán i pracovníkům NPÚ ÚOP středních Čech v Praze, Mgr. Janu Kypťovi, Ph.D., Mgr. Zdeňku Neustupnému a PhDr. Vladislavu Razímovi za podnětnou diskusi a zhotovení části fotodokumentace.

67) Čelní stěna kamen – perokresba Sedláček 1891, s. 139; foto Velc 1904, s. 292.

PRAMENY A LITERATURA

- Berger, V. – Horáček, V. – Zbořil, J. 1953: Muncifaj – Smečno. Historie města, zámku a pánů z Martinic, rkp. (SOKA Kladno, Pozůstalost Josefa Dvořáka, i. č. 441).
- Čelakovský, J. – Friedrich, G. 1948 edd.: Codex iuris municipalis regni Bohemiae (dále CIM) 3. Praha.
- Čihař, M. – Příbyl, V. 2000: Ještě k opravě renesančních varhan ve Smečně, Zprávy památkové péče 60, s. 176–180.
- Duras, F. 1900: Gruntovní zápisy města Muncifaje, nynějšího Smečna, Slanský obzor 8, s. 49–55, 72–81, 107–114.
- Duras, F. 1903: Z memoriální knihy města Muncifaje I., Slanský obzor 11, s. 10–42.
- Duras, F. 1904: Z memoriální knihy města Muncifaje II., Slanský obzor 12, s. 10–46.
- Duras, F. 1905: Obecní účty města Muncifaje, nynějšího Smečna, z let 1654, 1655 a z let 1677–1700, Slanský obzor 13, s. 33–54.
- Gerber, R. 2007: Wehrhaft, heilig und schön. Selbstverständnis, Außensicht und Erscheinungsbilder mittelalterlicher Städte im Südwesten des Reiches, in: K.-U. Jäschke – Ch. Schrenk edd., Was machte im Mittelalter zur Stadt? Selbstverständnis, Außensicht und Erscheinungsbilder mittelalterlicher Städte, Heilbronn, s. 25–46.
- Haas, A. 1961: CIM 4/3. Praha
- Heber, F. A. 1847: Böhmens Burgen, Vesten und Bergschlösser V. Prag.
- Hellich, J. – Kandler, V. – Mikovec F. B. 1860: Starožitnosti a Památky země České I. Praha.

- Hlaváček, I. 2001: Adel und Nicht-Adel an der Schwelle von der Premysliden- zur Luxemburger-Zeit in Böhmen. Ein kommentierter Literaturbericht, in: K. Andermann – P. Johanek, edd., Zwischen Nicht-Adel und Adel, Stuttgart, s. 157–178.
- Honc, J. 1969: Martinický velkostatek Smečno a jeho nejstarší urbář, Středočeský sborník historický 4, s. 77–104.
- Jäschke, K.-U. 2007: Was machte zur Stadt im Mittelalter?, in: K.-U. Jäschke – Ch. Schrenk edd., Was machte im Mittelalter zur Stadt? Selbstverständnis, Außensicht und Erscheinungsbilder mittelalterlicher Städte, Heilbronn, s. 285–357.
- Kalous, A. 2009: Matyáš Korvín (1443–1490). Uherský a český král. České Budějovice.
- Kalousek, J. ed. 1906: Archiv český (dále AČ) 23. Praha.
- Kapper, S. – Kandler, W. 1865: Das Böhmerland. Wanderungen und Ansichten. Prag.
- Kuča, K. 2004: Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku VI. (Pro – Sto). Praha.
- Kuthan, J. 2010: Královské dílo za Jiřího z Poděbrad a dynastie Jagellonců I. Král a šlechta. Praha.
- Lavička, R. – Šimůnek, R. 2008–2009: Venkovský kostel v pozdním středověku. Zatoň 1480–1520, Jihočeský sborník historický 77–78, s. 85–135.
- Miltner, J. O. 1855: Smečno, Památky archaeologické a místopisné 1, s. 325–328, 359–368.

- Muk, J. 1987: Smečno. Stavebně historický průzkum města, rkp. (archiv NPÚ ÚOP středních Čech v Praze).
- Palacký, F. ed. 1844: AČ 3. Praha.
- Palacký, F. ed. 1846: AČ 4. Praha.
- Palacký, F. 1860: Urkundliche Beiträge zur Geschichte Böhmens und seiner Nachbarländer im Zeitalter Georg's von Podiebrad (1450–1471). Wien.
- Palacký, F. ed. 1862: AČ 5. Praha.
- Palacký, F. ed. 1872: AČ 6. Praha.
- Pánek, J. 1982: Proměny stavovství v Čechách a na Moravě v 15. a v první polovině 16. století, *Folia Historica Bohemica* 4, s. 179–217.
- Papajík, J. 2011: Jan Čapek ze Sán. Jezdec na konec světa. Vojevůdce, kondotiér a zbohatlík 15. století. České Budějovice.
- Petráň, J. 1976: Skladba pohusitské aristokracie v Čechách, in: Proměny feudální třídy v Čechách v pozdním feudalismu, *Acta Universitatis Carolinae – Philosophica et Historica* 1, s. 9–80.
- Podlaha, A. 1913: Posvátná místa království Českého I. Arcidiecese pražská, díl VII. Vikariát Slanský. Praha.
- Poche, E. a kol. 1980: Umělecké památky Čech 3 (P/Š) (dále UPČ 3). Praha.
- Polách, J. 2011: Jan Smil z Křemže. Život tábořského hejtmána a loupeživého rytíře. České Budějovice.
- Pražáková, J. 1972: Městečko Smečno v druhé polovině 17. století, *Středočeský sborník historický* 7, s. 35–60.
- Rybicka, A. 1883: Pan Jaroslav Bořita z Martinic a město jeho Muncifaj v letech 1600–1612, in: Zprávy o zasedání Královské české společnosti nauk v Praze 1882, Praha, s. 94–101.
- Sedláček, A. 1891: Hrady, zámky a tvrze království Českého VIII. Rakovnicko a Slansko. Praha.
- Sedláček, A. 1892: Listy ze ztracených archivů panských, kteréž se v Paprockého Diadochu připomínají, na pravý čas a pravé udání svedené. Snůška II, *Věstník Královské české společnosti nauk*, s. 47–78.
- Sedláček, A. 1895: Hrady, zámky a tvrze království Českého X. Boleslavsko. Praha.
- Sedláček, A. 1895a: Rozletité kapitoly ze starého místopisu a dějin rodův 20. Vladyky z Martinic, *Časopis Matice moravské* 19, s. 125–127.
- Sedláček, A. 1900: z Martinic, in: Ottův slovník naučný XVI. Lh – Media, Praha, s. 919–921.
- Sedláček, A. 1923: Hrady, zámky a tvrze království Českého XIV. Litoměřicko a Žatecko. Praha.
- Sedláček, A. 2001: Atlasy erbů a pečeti české a moravské středověké šlechty II. Praha.
- Šebánek, J. – Dušková, S. 1962 edd.: *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae* 4/1 (dále CDB 4/1). Praha.
- Šimůnek, R. 2005: Rodová jména, příjmy a rodové tradice české šlechty v pozdním středověku, *Acta Onomastica* 46, s. 116–142.
- Šimůnek, R. 2007: Směry moderního bádání o české středověké šlechtě, in: J. Kohnová ed., *Lidé a národy: Vztahy a soužití. XVIII. a XIX. letní škola historie*, Praha, s. 18–31.
- Šimůnek, R. 2009: Město jako výrazový prostředek osobní reprezentace. Chyš a Rabštejn za Buriana II. z Gutštejna († cca 1489), in: D. Dvořáčková-Malá – J. Zelenka edd., *Dvory a rezidence ve středověku III. Všední a sváteční život na středověkých dvorech*, Praha, s. 337–361.
- Šimůnek, R. 2010: Jirkov – „rezidenční“ město Glaců ze Starého Dvora, in: P. Rak red., *Comotovia* 2009, Chomutov, s. 49–72.
- Šimůnek, R. 2010a: Hrad jako symbol v myšlení české středověké šlechty, *Český časopis historický* 108, s. 185–219.
- Šimůnek, R. 2012: Aufstieg im spätmittelalterlichen Böhmen: Das Beispiel der Familie von Vrchoviště (1480–1520), in: M. Hörsch – J. Fajt – U. Tresp edd., *Legitimiert durch Repräsentation? Kulturelle Integrationsstrategien von Außenseitern und Aufsteigern in Mitteleuropa vom 14. bis 18. Jahrhundert*, Ostfildern, v tisku.
- Šimůnek, R. – Lavička, R. 2011: Páni z Rožmberka 1250–1520: Jižní Čechy ve středověku. Kulturněhistorický obraz šlechtického dominia ve středověkých Čechách. České Budějovice.
- Šmahel, F. 1992: Obyry českého stavovství od konce 14. do počátku 16. století, *Český časopis historický* 90, s. 161–186.
- Šmahel, F. 1996: Husitská revoluce IV. Epilog bouřlivého věku. Praha.
- Šváb, F. 1923: Panství Smečenské I., *Slanský obzor* 31, s. 3–20.
- Šváb, F. 1924: Panství Smečenské II., *Slanský obzor* 32, s. 3–22.
- Šváb, F. 1925: Panství Smečenské III., *Slanský obzor* 33, s. 3–32.
- Thieme, A. – Tresp, U. et al. 2011 edd.: Eger 1459. Fürstentreffen zwischen Sachsen, Böhmen und ihren Nachbarn: Dynastische Politik, fürstliche Repräsentation und kulturelle Verflechtung. Wettin-Löbejün.
- Tingl, A. 1867 ed.: *Liber primus confirmationum ad beneficia ecclesiastica Pragensem per archidioecesim nunc prima vice typis editus* (dále LC 1/1). Praha.
- Tomek, W. W. 1873 ed.: *Registra decimarum papalium čili Registra desátků papežských z diecézí pražské* (dále RDP). Praha.
- Tresp, U. 2011: Die Teilnehmer und Besucher des Fürstentages zu Eger, in: Eger 1459. Fürstentreffen zwischen Sachsen, Böhmen und ihren Nachbarn: Dynastische Politik, fürstliche Repräsentation und kulturelle Verflechtung. Wettin-Löbejün, s. 431–433.
- Úlovec, J. 2005: Smečno, in: *Encyklopedie českých tvrzí III*. Praha, s. 716–718.
- Urbánek, R. 1940: Ve službách Jiříka krále. Deníky panoše Jaroslava a Václava Šaška z Birkova. Praha.
- Velc, F. 1904: Soupis památek historických a uměleckých v politickém okrese Slanském. Edice: Soupis památek historických a uměleckých v království Českém od pravěku do počátku XIX. století, sv. 20. Praha.
- Vorel, P. 2001: Rezidenční vrchnostenská města v Čechách a na Moravě v 15.–17. století. Pardubice.
- Wiesflecker-Friedhuber, I. 2005: Kaiser Maximilian I. und die Stadt Innsbruck, in: H. Noflatscher – J. P. Niederkorn edd., *Der Innsbrucker Hof. Residenz und höfische Gesellschaft in Tirol vom 15. bis 19. Jahrhundert*, Wien, s. 125–158.

SMEČNO IM SPÄTEN MITTELALTER ANFÄNGE DER RESIDENZSTADT DER BOŘITA VON MARTINIC

Die vorliegende Studie zielt zum Teil des Formen- und Ausdrucks-mittelspektrums der Darstellung des sozialen Aufschwungs im adeligen Milieu spätmittelalterlichen Böhmens. Den Ausgangspunkt dafür bildet die allgemein geltende Instrumentenskala der ständisch adäquaten Repräsentation des Einzelmenschen und Geschlechtes, wobei man das Konzept vom Doppelpfeiler der Legitimierung der Macht (sowohl der weltlichen als auch der kirchlichen) und in diesem Rahmen die demonstrative Rolle der Baukunst akzentuiert. Die Zentralfigur stellt Bořita v. Martinic (†1478) dar, dessen Lebenslauf mehr eine zielbewusste Konzeption, mit der sich ein Mitglied vom weniger bedeutenden Adelsgeschlecht im Milieu der Gesellschaftsspitzen seiner Zeit zu durchsetzen schafft, als ein Modellbeispiel einer atemberaubenden Karriere verkörpert.

Der Sozialstatus eines Individuums, von der Karriere eines erfolgreichen Diplomaten und Besitzers mehrerer Hofämter mit dem persönlichen Verhältnis zu drei Königen Böhmens (Ladislav Posthumus, Georg v. Podiebrad, Wladislaus II. Jagello) sich entwickelnd, findet seinen Parallelausdruck im Ausbau der Familienresidenz. Es war Smečno in Mit-

telböhmen – von Bořitas Vater Markvart in der 1. Hälfte des 15. Jahrhunderts erworben, unter Bořita die Festsetzung der Residenzkonzeption, die die nachfolgenden Generationen entwickelten und gekrönt haben (Smečno blieb als Martinic-Residenz bis zum Aussterben des Geschlechtes in männlicher Linie am Ende des 18. Jahrhunderts). An die von Bořita gelegenen Fundamente der weltlichen und sakralen Repräsentation seines Geschlechtes haben seine Nachfolger angeknüpft – der aufwändige Herrensitz (dessen sichtbare Dominante bis heute der aus dem Residenzplatz von Bořita stammende Turm mit dem Chor der Burgkapelle der hl. Anna aus dem Jahr 1460 darstellt), und die Gründung (einer Tradition) der neuen Begräbnisstätte im liturgischen Brennpunkt des Sitzes (in der Pfarrkirche der Allerheiligsten Dreifaltigkeit in der unmittelbaren Nähe des Herrensitzes – Bořita erweiterte die Kirche und sehr wahrscheinlich ist da auch begraben). Die gleichläufige Blüte der Siedlungslokalität der Martinic illustrieren de iure sowie de facto die Erhöhung zum Städtchen und nachfolgend zur Stadt binnen bloßen fünf Jahren (1510–1515), neben den schon erwähnten Bauten sowohl das

prunkvolle renaissancezeitige Rathausgebäude als auch der überwiegende Anteil der Steinbebauung (laut Ansicht von Johannes Willenberg, 1602).

Smečno im Spätmittelalter (und im weiteren Rahmen auch im 16. Jahrhundert) stellt ein repräsentatives Beispiel des Sozialstatusausdrucks mittels Konzeption und Architektur des adeligen Residenzortes und der angeschlossenen Stadt dar. Der Sozialaufschwung des Geschlechts Martinic, an dessen Anfang Bořita v. Martinic gestanden war, stellte eine über Generationen reichende Angelegenheit dar. Auf Grund dessen, was gemein von den Prinzipien der historischen Legitimierung der adeligen Macht bekannt ist, erscheint es nur als symptomatisch, dass der Name Bořita zum Familiennamen wurde und auch im Kontext des historischen Familiengedächtnisses Bořita nicht nur unvergessen blieb, sondern im Laufe der Zeit eine adaptierte bis leicht heroisierte Gestalt erhielt.

ABBILDUNGEN

Abb. 1: Smečno (Kr. Mittelböhmen, Bez. Kladno), das Schloss und die Pfarrkirche der Allerheiligsten Dreifaltigkeit. Ansicht von Südwesten (Foto Z. Neustupný, 2012).

Abb. 2: Smečno. Die Stadt und das Schloss, Vedute von Johannes Willenberg, 1602 (Bibliothek der Königlichen Kanonie der Prämonstratenser Strahov, Prag, Sig. DT I 30).

Abb. 3: Smečno, Stadt. Situation des Schlosses und der Stadt, sogen. Pflichtabdruck der Mappe des Stablen Katasters, 1840 (Tschechisches Landvermessungs- und Katastralamt).

Abb. 4: Smečno, Stadt. Rathaus und die Bebauung der (späteren) Schlaner Vorstadt, Ausschnitt aus der Vedute von Johannes Willenberg, 1602 (s. Abb. 2).

Abb. 5: Votivbild von Maria Anna v. Martinic, 1758. Ursprünglich an der Rückseite des Altars in der Schlosskapelle in Smečno (Velc 1904, S. 287-288), heute daselbst an der linken Wand. Es handelt sich um die älteste, obwohl in einigen Hinsichten schematisierte Darstellung des Raumes zwischen der Kirche und dem Schloss (Foto Z. Neustupný, 2012).

Abb. 6: Smečno, Schloss. Zwei Ansichten des Schlosses Smečno machen auf die unbedingte kritische Einstellung auch im Fall der „genau datierten“ ikonographischen Quellen aufmerksam. Die Ansicht auf dem linken Bild (a) stammt von Antonín Maloch, 1845, zwei Jahre später veröffentlicht (Heber 1847, vor S. 47); die Abbildung rechts (b) wurde 1865 veröffentlicht (Kapper-Kandler 1865, vor S. 33). Es ist offenbar, dass die Chronologie umgekehrt ist – Beleg dafür sind die verschwundenen Dachaufbauten mit kleinen Fenstern. Die Schlossabbildung aus der Mitte des 18. Jahrhunderts (s. Abb. 5) nimmt drei von ihnen auf dem Ostflügel auf, das 1847 veröffentlichte Bild nimmt keinen auf, das Bild zum J. 1865 nimmt zwei auf. Datum ante quem der Entstehung dieser Abbildung ist also 1845, post quem 1834, event. 1838 (Bau der massiven Strebepfeiler der Kapelle, die das Bild schon zeigt). Hätte man das Vergleichsmaterial nicht zur Verfügung, könnte die Zeichnung 1865 datiert werden, in der Tatsache ist sie mindestens um 20 Jahre älter.

Abb. 7: Smečno, Schloss. Gesamtansicht von Nordosten (Foto Z. Neustupný, 2012).

Abb. 8: Smečno, Schloss. Ostflügel, St. Annakapelle, im Kern aus dem J. 1460 (Foto Z. Neustupný, 2012).

Abb. 9: Smečno, Schloss. Presbyterium, heraldische Platten an den Außenwänden: (a) linke Platte mit dem Wappen der Herren v. Kunvald; (b) mittlere Platte mit dem Wappen der Herren v. Martinic und einem Memorialtext mit

Bezug zu Bořita v. Martinic; (c) Platte rechts mit zwei hypothetisch den Adligen v. Daliměřic und Odic zugeschriebenen Wappen (Foto R. Šimůnek, 2011).

Abb. 10: Skalsko, St. Adalbertkirche. Schriftbandplatte und undeutlicher Wappen der Dražický v. Kunvald (s. Abb. 11 – Foto Z. Neustupný, 2012).

Abb. 11: Skalsko (Bez. Mladá Boleslav, Kr. Mittelböhmen), Kirche des hl. Adalbert. Gotischer Turm, zu dem der Barockchor zugebaut wurde. Ansicht von Osten, ausgezeichnete Position der Platte mit einem Schriftband und dem (undeutlichen) Wappen der Dražický v. Kunvald (Foto Z. Neustupný, 2012).

Abb. 12: Smečno, Schloss. St. Annakapelle, Gewölbe (Foto Z. Neustupný, 2012). und Teile der mißglückten Renovierung der heraldischen Wandverschmückung mit den renaissancezeitigen Wappen am Gewölbe.

Abb. 13: Smečno, Schloss. St. Annakapelle, Schlußstein, Detail der Rosette. Es ist deutlich, dass die Rosetten untrennbaren Teil des ursprünglichen Gewölbes aus dem J. 1460 bilden (Foto R. Šimůnek, 2012).

Abb. 14: Smečno, Schloss. St. Annakapelle, Gewölbe, Schlußsteine mit Wappen des Ehepaars Bořita v. Martinic (a) und Anna v. Kunvald (b), 1460 (Foto R. Šimůnek, 2012).

Abb. 15: Smečno, Schloss. St. Annakapelle, zwei anthropomorphe Gewölbekonsolen (Foto Z. Neustupný, 2012).

Abb. 16: Smečno, Schloss. St. Annakapelle, an der Wand gemalte Wappen von Bořita v. Martinic und seiner Gemahlin Anna Dražická v. Kunvald – sowohl die Wappen als auch die Inschrift zur Kapellen- und Burggründung entstanden wohl während der Rekonstruktion der Kapelle gegen 1630. Das Bedeutendste daran ist wohl der Orden des Goldenen Vlieses als Teil des Bořitas Wappens, damals schon zum untrennbaren Teil der Familientradition geworden; Bořita soll den Orden während seiner diplomatischen Mission 1465-1467 durch den Herzog Philipp v. Burgund erworben haben. In der Gegenwart ist das Gemälde erheblich verstümmelt (laut Urbánek 1940, S. 151).

Abb. 17: Smečno, Schloss. St. Annakapelle, Chorabschluss (Foto Z. Neustupný, 2012).

Abb. 18: Smečno. Dechanei, Kirche d. Allerhl. Dreifaltigkeit, Schloss und Wirtschaftshof. Vedute v. Johannes Willenberg, 1602 (s. Abb. 2).

Abb. 19: Smečno, Kirche d. Allerhl. Dreifaltigkeit. Ansicht von Südosten (Foto Z. Neustupný, 2012).

Abb. 20: Smečno, Kirche d. Allerhl. Dreifaltigkeit. Sakristei – Chor der ursprünglichen Kirche, Ansicht von Südosten mit den renaissancezeitigen Wappen am Gewölbe (Foto Z. Neustupný, 2012).

Abb. 21: Smečno, Kirche d. Allerhl. Dreifaltigkeit. Chorgewölbe, Detail der gemalten renaissancezeitigen Wappen (Foto R. Šimůnek, 2011).

Abb. 22: Smečno, Kirche d. Allerhl. Dreifaltigkeit. Sakristeigewölbe (Foto Z. Neustupný, 2012).

Abb. 23: Smečno, Kirche d. Allerhl. Dreifaltigkeit. Heutige Sakristei, Sakramentsschrein; im Fußboden direkt darunter ein Grabsteintorso, 1478 – wohl von Bořita v. Martinic (Foto Z. Neustupný, 2012).

Abb. 24: Smečno, Kirche d. Allerhl. Dreifaltigkeit. Detail vom Sakramentsschrein in der heutigen Sakristei (Foto Z. Neustupný, 2012).

Abb. 25: Smečno, Kirche d. Allerhl. Dreifaltigkeit. Heutige Sakristei, Torso des Grabmals aus dem J. 1478 – wohl des von Bořita v. Martinic (Foto Z. Neustupný, 2012).

Abb. 26: Siegelstock, den für die Stadtgemeinde v. Smečno im J. 1603 Jaroslav Bořita v. Martinic verfertigen gelassen hat; er trägt an der Siegelseite die Jahreszahl 1515, als der König Wladislaus durch ein Privileg den Stadtwappen verbessert hatte (SOkA [Staatliches Bezirksarchiv] Kladno, Sammlung der Siegelstöcke und Stempel, Sm 1 – Foto R. Šimůnek, 2012).

(Übersetzung J. Noll)